

DEŽELNI KNEZ NOTRANJE AVSTRIJE KAREL II. HABSBURŽAN
NA PTUJU POLETI 1578

Andrej HOZJAN

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: andrej.hozjan@um.si

Tone RAVNIKAR

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: tone.ravnikar@um.si

IZVLEČEK

Namen prispevka je opis dejavnosti vladarja Notranje Avstrije nadvojvode Karla II. Habsburžana na Ptuj v avgustu leta 1578. Kot širši okvir pa je prispevek v prvem delu namenjen njegovim potovanjem po slovenskem prostoru v 60. in 70. letih 16. stoletja. Karel je namreč v funkciji vladarja večkrat prišel in bival na Slovenskem. Avtorja sta preučila več virov, predvsem dokumentacijo, ki jo hranijo avstrijski arhivi. V zadnjem delu so tudi predstavljeni dokumenti, ki pričajo o Karlovi dejavnosti poleti 1578, ko je mesec dni bival na Ptuj.

Ključne besede: nadvojvoda Karel II. Habsburžan, Notranja Avstrija, potovanja vladarjev, potovanja Karla II., Ptuj, 1578

L'ARCIDUCA CARLO II D'ASBURGO DELL'AUSTRIA INTERNA
A PTUJ NELL'ESTATE DEL 1578

SINTESI

Lo scopo del saggio è la descrizione delle attività del sovrano dell'Austria Interna l'arciduca Carlo II d'Asburgo a Ptuj nell'agosto 1578. Nella prima parte il contributo dedica anche spazio ad un quadro più ampio dei suoi viaggi attraverso il territorio sloveno negli anni '60 e '70 del XVI secolo. Nel suo ruolo di governante difatti Carlo venne e rimase spesso nel territorio sloveno. Gli autori hanno preso in esame diverse fonti, in particolare la documentazione conservata negli archivi austriaci. Nell'ultima parte vengono anche presentati i documenti relativi alle attività di Carlo nell'estate del 1578 quando rimase a Ptuj per un mese.

Parole chiave: Arciduca Carlo II d'Asburgo, Austria Interna, viaggi dei sovrani, viaggi di Carlo II, Ptuj, 1578

UVOD: KRATEK ŽIVLJENJEPIS NADVOJVODE KARLA II.¹

O nadvojvodi Karlu II. Francu najdemo na spletu in v knjižni obliki kar nekaj biografskih zapisov (najbistvenejši so: Sutter, 1977; Stieve, 1882; Kubitschek, 2003; von Wurzbach, 1860). V pričujočem prispevku jih nameravamo nadgraditi predvsem s podatki o njegovem daljšem bivanju na Ptuju poleti leta 1578; opozorila pa bova tudi na zgodnejše knezove obiske ozemlja današnje Slovenije. Del prispevka je – z védenjem in odobritvijo diplomanta – spisan na podlagi diplomske naloge, ki jo je pod mentorstvom Andreja Hozjana (slednji mu je tudi dal informacijo o obstoju in mestu hrambe v njej obdelanih virov) na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Mariboru leta 2011 izdelal in zagovarjal Sašo Primožič (2011).

Karel II. se je rodil 3. junija leta 1540 na Dunaju kot dvanajsti od petnajstih otrok večkratnega kralja (od 1556 tudi svetorimskega cesarja) Ferdinanda I. Habsburžana in Ane Jagelonke. Pri devetih letih ga je pričel vzgajati Lenart pl. Harrach, ki je od Karlovega dopolnjenega dvanajstega leta upravljal tudi njegov lastni dvor, za njim pa Gašper pl. Herberstein. Pri dvaindvajsetih letih je bil že član očetovega tajnega sveta. S testamentom je oče pred smrtjo (1564) razdelil vse svoje habsburške dedne dežele med tri odrasle sinove. Prvorojencu in že nemškemu kralju Maksimilijanu je zagotovil cesarsko krono in dodal še nadvojvodino Avstrijo nad in pod Anizo, ter kroni Češke in Madžarske skupaj s hrvaškimi kraljevinami. Nadvojvodi Ferdinandu je predal Tirolsko in »prednje dežele«. Karel je podedoval največji del ozemlja tedanje upravne skupine dolnjeavstrijskih dežel oziroma posebej zanj novoustanovljeno Notranjo Avstrijo, torej novo državno tvorbo v okviru Svetega rimskega cesarstva. Ta je nato konkretno obstajala v sistemu habsburške uprave vse do Napoleonovega prihoda v te kraje oziroma do nastanka Ilirskih provinc, ki so jo samodejno ukinile (prim. Novotny & Sutter, 1968; Dolinar, 1994; Koropec, 1985; za posamezne vidike gl. še Oman, 2016 in 2017; Zadravec, 2011).

Gradec – tamkajšnji deželnoknežji grad na Schlossbergu – je postal Karlova rezidenca in hkrati sedež uprave notranjeavstrijskih dežel. Po naročilih dveh cesarjev, brata Maksimilijana II. in za njim še bratranca Rudolfa II., je do smrti opravil več rodbinsko – diplomatskih poti najvišje stopnje na zahodnoevropske dvore, največ v Španijo, kjer je zastopal družinske interese. Kar štirikrat mu je Maksimilijan, ko je sam za daljši čas odšel v osrednje dele cesarstva, začasno izročil opravljanje oblasti v vseh avstrijskih dednih deželah in še na Madžarskem. Eno njegovih najpomembnejših vladarskih opravil je bilo njegovo nenehno ukvarjanje z obrambo svoje deželne skupine pred osmanskimi grožnjami z juga in z vzhoda (prim. Štefanec, 2001; o odmevih osmanske nevarnosti prim. Vidmar, 2015). Vrhunec je doseglo pred koncem leta 1577, ko mu je cesar Rudolf enostavno vsilil celotno vodenje in poveljevanje obrambnega mehanizma, tako imenovane Vojne krajine na Hrvaškem, med obalo Jadrana in rekama Muro ter Dravo.

1 Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Preteklost severovzhodne Slovenije med srednjo Evropo in evropskim jugovzhodom* št. P6-0138, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Sl. 1: Notranjeavstrijski deželni knez nadvojvoda Karel II. (1540–1590) (Wikimedia Commons).

Po več kot desetletju natezanj, neuspešnih pogajanj in njegovih osebnih travm je propadla možnost njegove poroke s kraljico Elizabeto I. Tudor. Enako neuspešno so se končala poročna pogajanja za roko škotske kraljice Marije Stuart. Tako se je princ Karel 26. avgusta 1571 poročil z Ano Marijo, hčerjo bavarskega vojvode Albrehta V. iz dinastije Wittelsbach. V zakonu se jima je rodilo, enako kot njegovemu očetu, kar petnajst otrok, med drugimi 9. julija usodepolnega leta 1578 tudi bodoči prestolonaslednik in poznejši cesar Ferdinand. Le-ta sicer ni bil njun prvi sin. Že 15. julija 1572 se jima, verjetno na očetovo veliko, a prezgodnje veselje, rodi prvorojenec, ki ga botra, namreč španski kraljevski par, krstita v čast Karlovega očeta (in preko njega tudi še njegovega dedka) na ime Ferdinand, vendar čez dobra dva tedna (31. julija 1572) umre.² Tudi zato je, po kar nekaj rojenih hčerkah, drugi sinek dobil prav to ime, ostal živ, in sčasoma, po desetletjih, ko so vsi drugi moški člani tako primogeniturne kot sekundogeniturne linije, se pravi

2 ÖStA, HHStA, HLHA: Hausarchiv, Familienakten, K.[arton] 18: poročila o rojstvih, krstih, poročnih pogajanjih/porokah, in pogrebih članov dinastije, spis 18–9: s.d., s.l., Karlov osebni zapis o rojstvih, krstih in smrtih njegovih otrok med letoma 1572 in 1586.

linij Karlovih starejših bratov, ostali brez moških potomcev oziroma jih sploh niso imeli, postal edino upanje celotne avstrijsko-habsburške hiše za njeno nadaljnje vladanje.

Nadvojvoda Karel je bil dosleden zagovornik protireformacijskih ukrepov. A družbena realnost njegove dobe je bila močnejša od njega. Naletel je na hud odpor pretežno protestantskih štajerskih, koroških in kranjskih deželnih stanov, ki jih je potreboval predvsem kot vir denarne podpore za omenjeno protiosmansko obrambo. Z graško versko pomiritvijo 24. februarja 1572 je štajerskim plemičem in nekaterim mestom z listino zagotovil relativno versko svobodo, kar je nato moral s stisnjenimi zobmi na bruškem zboru 9. februarja 1578 ustno razširiti tudi za Korošce in Kranjce. Odtlej je le še posredno deloval za rekatolizacijo svojih dežel. Leta 1572 je poklical v Gradec jezuite, ki so si tu leto zatem ustanovili kolegij. Iz kolegija je čez dobro desetletje nastala po Karlu ustanovljena jezuitska univerza. Zanimal se je za umetnost in kulturo. Umrli je 10. julija 1590 in je pokopan v posebej zanj izdelanem mavzoleju leve stranske ladje bazilike v Seckauu, ob njem tudi soproga in osem njunih otrok.

Precejkrat je šel na daljše poti. Že v mladih letih je prepotoval del Evrope, predvsem Italijo in, kot že omenjeno, nato večkrat Španijo. V prispevku bo tekla beseda le o njegovi osebni navzočnosti na prostoru današnje Slovenije v funkciji vladarja Notranje Avstrije, z vpogledom v vse njegove daljše prisotnosti v 60. in 70. letih 16. stoletja. Vsaj na nekaterih ga je zagotovo spremljala soproga nadvojvodinja Ana Marija, ki so ji bila tudi daljša potovanja kar pri srcu. Posebne razprave s prav takimi vsebinami avtorja doslej ne poznata; gotovo pa je vsaj o posamičnih Karlovih potovanjih in o konkretni vladarjevi navzočnosti večkrat govora v tekstih s povsem drugačnimi vsebinskimi poudarki, kot bo v enem primeru nakazano tudi v tej razpravi. Analitično sta se avtorja posvetila le Karlovemu daljšemu bivanju na Slovenskem v avgustu leta 1578.

DOSLEJ ZNANI IN NEZNANI KARLOVI PRIHODI IN BIVANJE NA TLEH DANAŠNJE SLOVENIJE V 60. LETIH 16. STOLETJA

Leto 1564

Znano je, da se je Karel na Slovenskem prvič pojavil malce pred smrtjo očeta, ki je umrl v drugi polovici julija 1564. V Ljubljano je prišel v poznem aprilu na obred dedne poklonitve deželnih stanov Kranjske sebi kot novemu vladarju. Za samo potovanje je na razpolago le malo ustreznih virov. Konkretno oprijemljiv pa je posebej zanj in za to enkratno priložnost izrezljan vladarski stol, na katerem je sedel novi vladar, sprejemajoč dedno poklonitev, saj se je, kot je znano, v Narodnem muzeju Slovenije ohranil do danes. Ljubljana je bila njegova postaja na poti iz Celovca s tamkajšnje dedne poklonitve Korošcev, nato se je vračal po osrednji spodnještajerski prometnici skozi Maribor. Nasprotno od v takih primerih večkrat običajne prakse, da so novi vladarji na takšnih potovanjih hkrati že izdajali tudi listine posamičnim prosilcem, v tem primeru kaj takega ni znano. Morda je bilo tako prav zavoljo še živečega očeta, ki je bil po uveljavljenih običajih habsburške dinastične hiše vse do smrti dejanski vladar vseh naših historičnih dežel v okviru cesarstva.

Pozno poletje 1566

Takoj po tej opravljeni poti je oče Ferdinand umrl, Karel pa je začel vzpostavljati temelje svoje vladarske oblasti v Gradcu. Vzpostavil si je lasten dvor in ustanovil najpomembnejše osrednje organe. Dve leti pozneje se je soočil z grozečo nevarnostjo vojnega pohoda armade osmanskega sultana Sulejmana Zakonodajalca, ki se je pomladi 1566 v dveh krakih usmeril proti Budimu in proti Szegedvár/Siget. Deželni knez je, zavoľo vse bolj in bolj »črnih« informacij o položaju na prostoru jugozahodne Madžarske, ki ga je povzročil ta osmanski vdor, in na pritisk najstarejšega brata cesarja in kralja Maksimilijana do poznega poletja organiziral močno bojno enoto in jo tudi osebno vodil v smeri iz Gradca po ter ob Muri proti današnji Nagykanizsi (Velika Kaniža; tedaj je ta strateška protiosmanska utrdba v virih in tudi sicer imenovana Kaniža (*Canisha*), zato bo tu navajana le kot Kaniža). V vojaškostrateškem pogledu je bil to nedvomno »pohod«, točneje operativni manever z namenom bojnega delovanja. Namen odprave torej ni bil le nujna pomoč obleganemu Szegedváru, temveč hkrati tudi preprečitev morebitnega nadaljnjega osmanskega pohoda na sever, ki bi neposredno ogrozil tudi ozemlje Notranje Avstrije. Na voljo ni nikakršnih konkretnjših podatkov o dejanski moči oziroma številčnosti tega korpusa. Na temelju količin živil in vina, kar so razni »dejavniki« dostavljali v vojaški tabor, pa bi lahko njihovo število ocenili na več tisoč, morda celo na okrog 3.000–4.000 mož (več o pohodu: Roth, 1983, 295–302; Roth, 1986, 227–228; Hozjan, 2013, 26–27).

Ta vojska se je 4. septembra utaborila nekje pri Radgoni. Sam knez je tja priplul iz Gradca po Muri in bil v svojem radgonskem gradu navzoč že vsaj od 22. avgusta. Od te točke naprej je pot vojske v naslednjih dobrih treh tednih dokazljiva na Muri ali tik ob njej: pred 15. septembrom je bil tabor na levem, prekmurskem bregu ob vasi Dokležovje, 17. septembra so taborili pri brodu pod Melinci, nato pa je 20. septembra dokazljivo taborjenje na desnem, štajerskem bregu nekje v bližini Ljutomera. To je pomenilo, da so, najverjetneje z melinškim brodom, prekoračili reko pri Veržeju in ob reki po kopnem odrinili naprej proti Medmurju. Ko so dospeli do Murskega Središča, jih je dosegla vest o razpletu pred sigetsko utrdbo in o Sulejmanovi smrti. Utaborili so se in skupaj z vladarjem zapravljali čas in denar vse do konca oktobra. Tedaj jim je presedlo in odločili so se za povratek po isti poti nazaj. Odprava tako ni dosegla ničesar. Vladarju je preostalo seštevanje ogromnih denarnih in materialnih stroškov in posledična izguba avtoritete med člani plemiških slojev v lastnih deželah.

Pomlad 1567

Notranjeavstrijski vladar je prišel na Kranjsko tudi v letu 1567. Obisk je bil načrtovan in napovedovan mesece vnaprej, pravzaprav naj bi se pojavil še pred koncem februarja. V Ljubljani so za obisk vedeli že vsaj takoj po sredi novembra prejšnje leto, kar je pomenilo, da je vest o tem prišla do Ljubljane že vsaj v tistem mesecu in se bliskovito širila po mestu. Regensburškemu superintendentu Nikolaju Gallusu je Sebastijan Krelj, superintendent kranjske deželne cerkve in Trubarjev naslednik v tej funkciji, tedaj iz Ljubljane

med drugim poročal tudi o tem, da naj bi na obisk prišel deželni knez in da bo sklical deželni zbor.³ Dejansko je Karel v okviru tedanjega kar večmesečnega neprekinjenega potovanja prispel v kranjsko prestolnico najpozneje še pred sredo marca 1567, in ostal tu vse do druge polovice aprila. Avtorja sestavka lahko potek tega potovanja – kot tudi vseh naslednjih tu opisanih – dokazujeta z dvornokomornimi viri, in še posebej z njegovo izstavitvijo dokaj pomembnega ohranjenega akta, ki nosi njegov osebni podpis in je datiran v Ljubljani ter je po svoji funkcionalnosti spadal v področje dela tako notranjeavstrijske dvorne komore kot tudi vlade.⁴

Najprej opis samega potovanja: iz Gradca je Karel najpozneje v prvem tednu marca krenil proti Koroški, saj je prvi zapis v registraturni knjigi za leto 1567, lociran za razliko od dotedanjih izven Gradca, datiran s 7. marcem v Celovcu. Tu je bivanje dokazljivo z vpisi do 11. marca. Nato se je usmeril v Ljubljano, kjer je prvi izpis datiran z dne 17. marca, in je tu ostal neprekinjeno vsaj do 21. aprila, seveda glede na vpise, datirane izključno v Ljubljani, oziroma še kak dan dlje. Domov je prispel najpozneje do 1. maja. A njegovi naslednji meseci so podobni oziroma še pestrejši: v Gradcu ostane največ dva tedna, nato je v maju vsaj dva tedna na Dunaju, vmes do 1. junija nekaj dni v Gradcu, od 2. junija pa znova na Dunaju za kak dober teden. Del poletja v avgustu preživi na gornjem Štajerskem; tako je do konca avgusta v Ausseeju. Oktobra je od začetka do sredine meseca na Dunaju, nato pride malo domov, pa takoj odrine za krajši čas na Koroško v Beljak in od tam celo v Augsburg, kjer se izpopolni

3 Napoved knezovega prihoda na Kranjsko je moč prebrati v pismu Sebastijana Krelja Nikolaju Gallusu iz Ljubljane 23. novembra 1566 (prevod): »[...] *Naš knez bo v kratkem prišel in pravijo, da bo sklical deželni zbor.*« (Rajhman, 1997, 41–42).

4 Z dvornokomornimi viri je tu mišljena predvsem zbirka kronološko, po zaporednih letih ustvarjanja zapisanih aktov notranjeavstrijske (tedaj imenovane še »spodnjeavstrijske«) dvorne komore, delujoče na Dunaju že mnogo let poprej in preseljene z dunajskega dvora v Gradec takoj po Karlovem prevzemu oblasti. Z izrazom dvornokomorne registraturne knjige so torej arhivsko označeni rokopisni knjižni zvezki, polni prepisov deželnoknežjih osebnih odlokov, ukazov in odredb v zvezi z denarjem, skratka v daleč največjem delu tistega, kar je komora obdelovala: dvorne finance kot take, zadolžnice in vpisi povračil, darila, pokojnine in »miloščine«, urejanje posojil knezu in odplačevanje le-teh oziroma dvorno zadolževanje nasploh in urejanje vseh drugih obstoječih denarnih zadev na podlagi knezovih ukazov. Zapisano pomeni, da je deželnega kneza na njegovih dolgotrajnejših potovanjih nujno spremljal tudi vsaj podpredsednik sveta dvorne komore ali kak drug višji komorni uradnik z nekaj podrejenimi pisarji. Kako je nastal vsak tovrsten zapis? Na vladarjev osebni ustni ukaz oziroma vsaj z njegovim osebnim polnomočjem – prvo ali drugo pa je bilo brezpogojna osnova vsakega zapisa – o kaki denarni operaciji so pisarji še isti trenutek izgotovili konceptni na hitro izpisan zapis slednjega, z natančno lokacijo in datacijo dneva izdaje ukaza. Celoten komplet konceptov so morali med komornimi akti skrbno shraniti do trenutka začetka pisanja lepopisnega izvoda, kar je lahko bilo tudi mesece in mesece po izdaji konkretnega ukaza, oziroma, ko je prišel ukaz o izpisu lepopisa. Vsak danes razviden in z njegovim imenom začet spis: »*Mi Karel itd.*« (*Wir Carl etc.*) ali še krajše, le izpis nad začetkom teksta: »*Karel etc.*« (*Carl etc.*) – taki pa so tu skorajda vsi izpisani –, je bil torej naknadno lepopisno prepisan, medtem ko so koncepte takoj nato, vsaj še do izteka 16. stoletja, običajno zavrgli. Glede na kraj izdaje ukaza jih je največja množina vsekakor nastala v Gradcu; kateri koli drug kraj izdaje pa je nedvoumno priča Karlove osebne navzočnosti (prav tam). Celoto lepopisnih ukazov za minulo leto so zvezali v knjižni zvezek. V več primerih pa so v isti enovit knjižni zvezek povezali – in za vsako leto posebej foliirali – celote lepopisov za dve, tri in celo za štiri leta, kot se bo pokazalo v nadaljevanju. Pred začetkom vsakega leta v zvezku je kar skrbno izdelan indeks zadev in oseb, na katere se je posamičen vpis nanašal.

in dokončno podpiše pogodba o nakupu deležev idrijskega rudnika. V zgodnjem novembru je v Gradcu.⁵

V vsaj petih ljubljanskih tednih je nadvojvoda nedvomno izdal, dal odposlati s pošto in tudi prejel celo vrsto raznih dokumentov ter pisem. Namen avtorjev ni, da bi jih podrobneje predstavila, saj je sestavek osredotočen na leto 1578. V ta namen bi bilo recimo potrebno podrobneje predelati tudi vire v Arhivu Republike Slovenije. Za vzorec, kako raznovrstno je potekal vladarjev marčevsko-aprilski vsakdanjik v Ljubljani oziroma kakšne zadeve je razreševal, sedaj navajava kar zanimiv dokument. Gre za knezovo obsežno večstransko instrukcijo za komisarje Ahaca pl. Herbersteina, Janža Adama pl. Praunfalka in Bernardina pl. Rindtscheidta, vicedoma Štajerske, s katero jih je pooblastil za izvedbo »vizitacije« oziroma preveritev ustreznosti delovanja vseh pomembnejših deželno-knežjih uradov v notranjeavstrijskih deželah v naslednjih mesecih.⁶

Na tem mestu je težko, morda celo nemogoče konkretno ugotoviti, kateri so bili vsi bistveni nameni Karlovega dvomesečnega potovanja in bivanja v naših deželah. Skorajda zagotovo je osebno prisostvoval pomladanskim zasedanjem deželnih stanov tako Koroške kot tudi Kranjske, kot se je govorilo že mesece vnaprej. Povod je bil vsekakor drugačen kot leto poprej. Upoštevač količino le dvornikomornih virov pa je tako za to kot tudi za naslednja potovanja moč dati splošno oceno, da so vladarjevi dnevi tekli v intenzivnem tempu mnogokratnih posvetovanj s člani spremstva, s člani deželnih zborov in s posamezniki iz deželnih uprav obeh dežel ter ob vsakdanjem urejanju administrativnih in mnogovrstnih drugih zadev. Kjer koli je trenutno živel vladar, tam je bilo oblastno in upravno središče Notranje Avstrije.

Ni odveč dodati še nečesa. Vladar je Kranjsko zapustil enkrat v zadnji tretjini aprila. Stotine kilometrov severneje so se Primožu Trubarju, s Karlovim ukazom iz Notranje Avstrije izgnanemu prvemu superintendentu kranjske deželne cerkve, prav tedaj iztekali zadnji tedni bivanja v nemškem pregnanstvu pred njegovo skrivno potjo na Kranjsko. Glede na časovno zaporedje je skorajda zagotovo dobival vesti o bivanju deželnega kneza v domovini. Zato si je upal podati se na potovanje šele po nedvoumni novici o Karlovem odhodu, saj nikakor ni hotel izzivati usode in prispeti na Kranjsko še v času knezove navzočnosti v Ljubljani. Mihael Glavan je to že dolgo znano dejstvo povzel takole:

Od 1. do 16. 6. 1567 se je Trubar skrivaj zadrževal na Slovenskem s posebnim poslanstvom – zbiral je informacije o islamu in njegovi sveti knjigi, koranu. Kljub nevarnosti, da ga zapro, je vendarle na hitro sklical še sinodo protestantskih duhovnikov v Ljubljani (Glavan, 2008, 134).

5 IÖHK, Registraturbücher: Registraturbuch 3 – 1567, fol. 19, fol. 45–fol. 53* (v viru na tem mestu sledi daljši vrinec prepisov pogodb o vladarjevem nakupu nekaj odstotkov rudniških deležev Idrije) in fol. 68–72. O potovanjih v nadaljnjih mesecih povzemava iz istega vira do konca leta.

6 StLA, Laa. Archiv, Antiquum, Meillerakten, IIb, spisi št. 44–65, spis št. 65 (zvezano v zvezek): Instrukcije za razne notranjeavstrijske dvorne uradnike, 1567–1593: Ljubljana, april 9, 1567: *Instruktion für die comißarien Zu visitirung vnd Reformirung deren Ämbter [...]: Carl von Gottes genaden [...]*; Karlov lastno-ročni podpis.

KARLOVE ODSOTNOSTI TER PRIHODI NA SLOVENSKO V 70. LETIH 16. STOLETJA

Zima 1572/1573

Prvi nedvoumen in odlično dokumentiran prihod ter daljše bivanje deželnega kneza Karla na Ptuj se zgodi v zimi 1572–1573. Vsaj delno so razlogi zanj v tedanjih zdravstvenih razmerah na prostoru širše okolice Gradca. V letu 1572 se je na gornjem Štajerskem in konkretno tudi v Gradcu nenadoma pojavila kužna bolezen in hitro dobila epidemične razsežnosti. V strahu je vsak, ki je mogel, na vrat na nos zbežal iz mesta, kar je veljalo za najboljšo obrambo pred neozdravljivim, pred smrtjo. Nadvojvoda Karel je z družino vred iz notranjeavstrijske prestolnice odšel že pred poletjem. Izkazalo se je, da je to bila ena njegovih najdaljših neprekinjenih odsotnosti sploh. Zato sledi najprej konkretnjši pregled njegovih opravljenih poti tja do sredine decembra 1572. Iz Gradca se je odpravil na sever in je v Judenburgu bival vsaj od 19. junija nepretrgano vse poletje do 31. avgusta. Vmes je, kot prej opisano, julija rojen in tudi umre njegov prvorojenec Ferdinand. Nato se Karel usmeri na cesarski dvor in je skorajda ves september na Dunaju, 1. oktobra se znajde celo v madžarski prestolnici Požunu. A od 11.–22. oktobra je znova izpričan v Judenburgu. Kuga v Gradcu in okolici ne popušča, zato se decembra odpravi na pot na Koroško: 9. decembra je zagotovo v Celovcu. Njegova naslednja postaja pa je bil Ptuj, kamor je verjetno prispel skozi Dravsko dolino: vsaj od 14. decembra 1572 je mogoče dokazati njegovo navzočnost v starodavnem mestu ob Dravi oziroma na ptujskem deželnoknežjem gradu. Vsi nadaljnji dvornokomorni vpisi so namreč datirani izključno tod. Na gradu je zanesljivo preživel novo leto, dokazov o kakem njegovem hitrem »skoku« v Gradec pa ni.⁷

Bivanje na gradu je bilo tedaj tudi za večjo skupino ljudi kar znosno in udobno, saj je dokazljivo, da je Karel kmalu po pričetku vladanja zapovedal izvesti gradbene izboljšave na njem. Sem pa ni prišel le on. Del štajerskih deželnih poverjenikov in uradništva deželne uprave se je prve dni decembra nastanil v Radgoni. Tja sta kmalu prišli tudi celotna notranjeavstrijska vlada in komora. Nato je del te ekipe takoj šel naprej na Ptuj pripraviti vse potrebno za knezov prihod. Zato so med več drugimi nujnimi ukrepi v pričakovanju intenzivnega dopisovanja vladarja oziroma njegovega urejanja upravnih in vojaških zadev na daljavo takoj izvedli spremembe na tedaj redno delujoči deželni vojnopoštni zvezi Gradec – Maribor – Ptuj – Varaždin in Zagreb: v Wildonu je poštna postaja ukinjena oziroma premeščena nekoliko nižje ob Muri v vas Landscha (Lanča); nemoteno naprej delata pošti Maribor in Ptuj, kamor so prenašali pošto iz Radgone in obratno. Ptujski poštar Andrej Moscon se sprva sploh ni zmozel najti ob nenadno povečani količini dopisov iz Radgone na Ptuj za nadaljnjo odpravo (Hozjan, 1996, 544). Ko pride nato še sam vladar z družino, najožjim spremstvom in tistim delom dvorjanov, ki jih za daljše bivanje ni mogel pogrešiti, na ptujski grad, se je šele pričela prava obilica dopisovanja.

7 IÖHK, Registraturbücher: Registraturbuch 7, 1571–1573 (Registraturbuch 7, 1571–1573), leto 1572: fol. 37–46' in fol. 54–59.

Ptujsko Karlovo bivanje se nepretrgano nadaljuje skozi celoten januar in se zaključa v prvih dneh februarja 1573. Po datacijah dvornokomornih vpisov in drugih virov je možno skorajda do dne natanko rekonstruirati položaj, ki je pred koncem januarja postal zelo nenavaden, vse do povratka v Gradec najpozneje 5. februarja.⁸ To in še nadaljnja dejstva pa vladarja oziroma točneje konkreten dan njegovega povratka vsaj posredno povezujejo s sočasnim dogajanjem nekaj deset kilometrov južneje, v širši okolici zagorskih vasi Gornja in Donja Stubica v hrvaškem Zagorju, kjer se pred koncem meseca sproži kmečki upor neslutelih razsežnosti. Kneza so o začetku upora lahko obvestili s pismi, ki jih je na Ptuj tekoče dobival z vojnopošno zvezo iz Zagreba ali Varaždina, a tudi npr. iz Celja od tamkajšnjega upravnika glavarskega in vicedomskega urada Janža Soteškega. Njegov nadrejeni celjski glavar in vicedom v isti osebi je bil prav tedaj odsotni Ludvik Ungnad, sin bolj znanega Janža Ungnada, sicer hkrati tudi hrvaško-slavonski ban.

Soteški je, po prejemu prvih zanesljivih vesti o upiranju in o prihodu upornikov čez Sotlo na Štajersko dne 1. februarja odposlal iz Celja dve nujni sporočili, eno z jezdniim kurirjem na Ptuj, drugo pa le s tekačem Petrom v Gradec, kar je bilo zabeleženo v vicedomovo knjigo izdatkov za to leto. Nadvojvoda je prvo vest o upiranju najverjetneje dobil iz Zagreba še pred 31. januarjem, nato pa vsekakor tudi potrditveno celjsko vest še na dan napotitve jezdeca iz Celja. Njegova očitno takoj zatem odposlana nujna pošta v Gradec pa je, z zaukazanimi hudimi naporii poštnih jezdecev na opisani poštni zvezi, prispela tja še bistveno pred celjskim tekačem Petrom. Slednji je vendarle moral najprej premagati dobrih 60 kilometrov razdalje med Celjem in Mariborom v najhujših zimskih pogojih. Tudi naslednji dan, na svečnico, se je Karel najverjetneje še zadrževal na Ptuj, a ne več dolgo. Tam se mu je zazdelo prenevarno kljub še prisotnemu strahu pred boleznijo v Gradcu. Že 3. februarja se je med vračanjem v Gradec ustavil v Mariboru in tam očitno tudi prenočil, saj je naslednji dan tam izdal ukaz deželnemu glavarju Kranjske za odposlanje 20 »dvojnii« pušk (*Topplhaggen*) s pripadajočim strelivom v grad Brežice, ki bi ga znali ogroziti uporni kmečki podložniki iz bližnjega Suseda. Kot zapisano zgoraj, je bil Karel v Gradcu navzoč najpozneje 5. februarja, saj je s tem dnem datiran njegov prvi »graški« ukaz dvorni komori.

Kot zanimivost je k temu za dodati še nekaj. Znano je poročilo Hansa Geldricha, nastalo pred 4. februarjem, da naj bi ta slišal gotovo vest, da je vodstvo upora na vsak način hotelo odposlati večji oddelek upornikov iz stubiške okolice na sever v smeri Maclja in naprej, se pravi, proti Ptuj, vendar do dejanskega pohoda ni prišlo. Vir sicer molči o tem, kaj bi se zgodilo, če bi ta oddelek dejansko nepričakovano prišel pred ptujski grad, in s kakšnim namenom naj bi bil sploh odposlan (Hozjan, 1991, 21–22).

Na Ptuj je med sredino decembra 1572 in zgodnjim februarjem 1573 nastal in bil odposlan cel kup vladarjevii dopisov, kar potrjuje velika količina vpisov v registraturni knjigi. Ptujski grad je tedaj za poldrugi mesec postal sedež Karlovega dvora.

8 IÖHK, Registraturbücher: Registraturbuch 7, 1571–1573, leto 1573: fol. 1–4, in fol. 5–5'.

DALJŠE ODSOTNOSTI V LETIH PRED 1578

Tudi v naslednjih letih je bil notranjeavstrijski deželni knez precej zdoma. Vsaj nekatere poletne odsotnosti imajo značilnosti letnega oddiha, zato je bilo bivanje na gornjem Štajerskem nedvomno ustrežnejše kot v razbeljenem Gradcu. Tak primer je tudi knezovo avgustovsko bivanje leta 1574 tik pod severozahodno mejo Štajerske v krajih Stainach, Mitterdorf in Aussee. Naslednjega leta 1575 se je sredi februarja odpravil na Dunaj k bratu na cesarski dvor, kjer je dokazljiv od 19. februarja naprej in neprekinjeno vse do konca oktobra. Morda je to bivanje prekinjal s kratkimi prihodi v Gradec in hitrimi povratki na Dunaj, kar iz registraturne knjige sicer ni razvidno.⁹

Prav tako iz nje ni razviden tudi njegov očitno zelo kratek prihod v Ljubljano na zasedanje kranjskih deželnih stanov, kot trdi spletna biografija njegove soproge, ki ga je spremljala tako na tem potovanju kot tudi nekaj mesecev pozneje.¹⁰

V slovenskem prostoru se je Karel za daljši čas znova pojavil v letu 1576. Na pot je, enako kot leta 1567, odrinil v smeri Koroške sredi marca, bival v Celovcu ter se usmeril na Kranjsko in je od 5. aprila dokazljivo v Ljubljani. Tam je vztrajal vsaj slabe tri tedne do 25. aprila, ko se napoti na Primorsko in je 27. aprila navzoč v Vipavi, nato od 1. maja v Gradiški, pa od 3. maja v Trstu. Povratak ima prek Ljubljane, kjer je eden njegovih ukazov datiran s 6. majem, pa v Celju, kjer je vsaj 10. maja izdal dva ukaza. Sledila je pot domov.¹¹

Tudi na poletni oddih tisto leto ni pozabil, le da ga ni imel na gornjem Štajerskem, temveč na Dunaju, kjer je dokazljivo neprekinjeno bival od sredine junija do konca avgusta.

Energijo za preživetje in ohranitev trezne glave v usodepolnem 1578. letu si je deželni knez nabiral leto poprej. Celoten avgust in do poznega septembra je na gornjem Štajerskem v Eisenerzu in v Judenburgu. Do začetka oktobra prispe na Dunaj, nato je od časa še pred sredino oktobra neprekinjeno v Judenburgu. V Brucku na Muri je vsaj od 9. novembra, in nato znova od 20. novembra, ves december pa vnovič v Judenburgu, od koder je najverjetneje šele na novega leta dan krenil nazaj v Bruck.¹²

POMLAD IN POLETJE DEŽELNEGA KNEZA KARLA LETA 1578

Ne gre pozabiti, da je knez med 1. januarjem in koncem februarja skorajda neprekinjeno prisoten na zborovanju generalnih stanov Notranje Avstrije v Brucku na Muri. S 1. marcem ga za nekaj dni vidijo v Gradcu, a je takoj nazaj v Brucku in vztraja tam skoraj do sredine marca, ko se vrne domov.¹³

9 IÖHK, Registraturbücher: Registraturbuch 8, 1574–1577, leti 1574 in 1575.

10 [https://de.wikipedia.org/wiki/Maria_Anna_von_Bayern_\(1551–1608\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Maria_Anna_von_Bayern_(1551–1608)): »[...] Häufiger begleitete die reiselustige Erzherzogin ihren Gatten auf dessen Touren, wohnte etwa mit ihm den Landtagen in Laibach Ende 1575 und Klagenfurt von Februar bis Mai 1576 bei [...]«.

11 IÖHK, Registraturbücher: Registraturbuch 8, 1574–1577, leto 1576: fol. 22–37.

12 IÖHK, Registraturbücher: Registraturbuch 8, 1574–1577, leto 1577, meseci avgust–december.

13 IÖHK, Registraturbücher: Registraturbuch 9, 1578–1579, leto 1578, meseci januar–marec.

Še najkonkretnije sta se avtorja na podlagi ohranjenih virov namenila opisati vladarjeve dejavnosti na Ptuju poleti 1578. Za obsežnejšo ilustracijo razlogov Karlovega prihoda je treba vsaj na kratko poseči v vsakdanjo resničnost tega tako usodnega leta.

Po sklepih omenjenega zasedanja generalnih stanov v Brucku je nadvojvoda Karel kot novi poveljnik Vojne krajine na ozemlju hrvaških kraljevin, seveda podprt z nasveti novoustanovljenega graškega (notranjeavstrijskega) dvornega vojnega sveta, pričel izpolnjevati vojaškostrateške naloge, dobljene v Brucku. Med drugim se je odločil za razbremenitev strateško pomembne krščanske trdnjave Bihać (v severozahodni Bosni) in za preprečitev morebitnih osmanskih ropanj po spodnji Štajerski ter onemogočitev osmanskega dostopa do tamkajšnjih mest Ptuj, Radgona, Ormož, Maribor in Celje. To je hotel doseči s stopnjevanjem obrambnih ukrepov na edini tedaj še zmeraj slabo branjeni, nevralgični točki morebitnega osmanskega dostopa na spodnještajersko ozemlje, pri stiku spodnjega toka reke Mure z Dravo na prostoru Medmurja in dolnjega Prekmurja. Zato so na prostoru pod izlivom Mure v Dravo že zgodaj poleti pričeli graditi niz manjših in večjih utrdb med osrednjo obdravsko utrdbo, že omenjeno Kanižo, ki jo je bilo nujno potrebno znova dobro utrditi, in Blatnim jezerom. Osrednja novogradnja pa je bila utrdba Bajcsavár (pri vasici Bajcsa nekaj kilometrov nad Dravo). Ta je nastala na izredno pomembni lokaciji, zapirajoči Osmanom pot ob sami rečni strugi navzgor, kajti ob njenem morebitnem padcu bi Osmani imeli odprto pot proti Radgoni, Győru in celo do samega Dunaja, kar so odgovorni na bruškem zboru že vedeli in gradnjo primerno denarno podprli (o kompleksu dogajanj na obširnem ozemlju od Mure in Drave do severozahodne Bosne prim. predvsem: Roth, 1969; Roth, 1970; razen te Rothove obsežne razprave sta bili tu uporabljeni še dve novejši razpravi dveh znanih avstrijskoštajerskih avtorjev, in sicer Pickl, 2005; Toifl, 2005; odlično analizo razmer na območju med Dravo, Muro in Kanižo v letu 1578 gl. tudi v Štefanec, 2001, 84–100).

Karel je pred sredino aprila 1578, se pravi, le poldrugi mesec po zaključku burnega zbora v Brucku, prvič tisto leto navzoč na spodnještajerskem prostoru; zagotovo se je pojavil v Mariboru. Še dan poprej je bil v Gradcu, saj je tedaj tam izdal po dvorni komori ukaz za novega vicedoma Koroške.¹⁴ Mariborsko bivanje je nedvoumno, saj je od tod 14. aprila pisal štajerskim poverjenikom,¹⁵ dan zatem pa je sledil še Karlov odgovor komisarjema Ahacu pl. Thurnu in Martinu Gallu, ki ju je nekaj prej poslal v inšpekcijo stanja na hrvaški Vojni krajini, in sta mu tekoče odgovarjala s poročili.¹⁶ Hkrati je v Maribor dobival vsakodnevne informacije poverjenikov o ustreznih ukrepih, ki jih je zahteval sam.

S kakšnim namenom je prišel na spodnjo Štajersko? Očitno je imel še v začetku aprila namen priti v Radgono, kot je to opisal štajerskim poverjenikom v pismu 11. aprila.¹⁷ A

14 IÖHK, Registraturbücher: Registraturbuch 9 (1578–1579), leto 1578, mesec april: fol. 62–62’.

15 StLA, Laa. Archiv, Antiquum XIV; StLA, Militaria, Sch. 51 (1578/2), sign. 201514/6139, Maribor, april 14, 1578, nadvojvoda Karel deželnim poverjenikom Štajerske, Karlov lastnoročni podpis.

16 ÖStA, KA, Alte Feldakten (AFA): K. 24 – 1578, mapa april, spis 26: Maribor, april 15, 1578, Karlov odgovor komisarjema na njegovi poti v Ljubljano, koncept.

17 ÖStA, KA, AFA, K. 24 – 1578, mapa april, spis 23: Gradec, april 11, 1578, Karlovo poročilo štajerskim poverjenikom: »[...] Ihre Für(stliche) Dur(chlässigkeit) ist auch ausser des g:(nedigi)st erschlossen gewest, sich auf etliche Tag lanng aigner Person dahin auf Rackherspurg Zuerheben, weilln es aber umb der jez

je na vrat na nos moral spremeniti ta načrt in se vnovič odpraviti na daljše potovanje na Kranjsko, kjer bi se dlje časa zadržal v Ljubljani. Knez je že v začetku meseca opozoril cesarja na svojo pot v Ljubljano z namenom konkretnega organiziranja vojne odprave v Hrvaško Vojno krajino. Na poti pa je obstal v Mariboru in je ni nadaljeval zavoljo hudih neurij na Kranjskem (*Verhinderung der Exped(ition)*). A je bil obisk v Mariboru kratkotrajen: doma je znova prisoten že vsaj 21. aprila, v vsem zadevnem tednu pa v dvornokomorni registraturi ni niti enega vpisa njegovih izdanih ukazov v obdravskem mestu. Njegovi aprilski spisi pričajo tudi, da je moral več osebam razložiti vzrok svojega že napovedanega, a odpadlega prihoda v Ljubljano ([...] *auch Ir rais auf Laibach, derZeit einstellen müssen* [...]), vsekakor tudi samemu cesarju, ki je njegovo pojasnilo prejel 24. aprila.¹⁸

Pot na Ptuj so na notranjeavstrijskem dvoru tudi tokrat vsestransko ustrezno pripravili. V poznem juliju je Karel opozoril cesarja Rudolfa, naj z njim v avgustu vzdržuje dobro korespondenco,¹⁹ gotovo zaradi odhoda. Nikjer v virih ni moč najti zaznamka, ki bi nam dal vsaj slutiti, da je semkaj z njim prišla tudi družina, torej soproga in otroci, kar pa je tako in tako malo verjetno glede na njeno zasedenost s pravkar – v prvi polovici julija – rojenim sinkom Ferdinandom.

Od trenutka, ko se je Karel prvi dan avgusta s svojim najožjim spremstvom pojavil na Ptuj in se znova, kot pet let poprej, nastanil na »*deželnoknežjem ptujskem gradu*« (*auf unnserrn fürstlichem Schloß Pettaw*), je tukaj opravljal vse tekoče vladarske zadeve in posle. Razlog za preselitev je najverjetneje bila dejanska bližina območja ob spodnji Muri in Dravi, od koder je lahko na Ptuj dobival in od tam oddajal nujno vojnopoštno korespondenco bistveno hitreje kot ob bivanju v Gradcu (o pomenu Ptuja v poznem srednjem in zgodnjem novem veku prim. med drugim Hernja Masten, 1997 in 2003; Ravnikar, 2006; za posamezne vidike gl. še Hozjan, 2008; Bele, 2012 in 2016; Mlinarič, 2016). Od pomembnih dvorjanov in štajerskih deželnih uradnikov so bili tu z njim ves čas oziroma večino časa: Franc pl. Poppendorf²⁰ kot prvi predsednik omenjenega dvornega vojnega sveta; Janez Franc pl. Neuhaus, tedaj vrhovni proviantni mojster Štajerske; Lenart pl. Formentini kot komtur komende nemškega viteškega reda v bližnji postojanki Velika Nedelja in hkrati komtur vseh postojank reda na Štajerskem; Viljem Gera pl. Arnfels (Arvež), ki je bil prav tedaj najvplivnejši deželni poverjenik Štajerske.

Vsi ti hkrati s samim knezom nastopajo kot izpisovalci oziroma izgotovitelji posamičnih dokumentov. Iz Gerinega pisma štajerskim poverjenikom (glej spodaj med predstavljenimi

vorhabender genöttigern Raiß auf Crain der Zeit nit beschehen khan mueß solliches aufkhünfftig angestellt werden. [...].«

- 18 ÖStA, KA, Innerösterreichischer Hofkriegsrat: Protokolle: Croatica, Buch Nr. 1, april: fol. 3: april – spis 1, fol. 4: april – spis 2, in fol. 5–5': april – spisa 5 in 6, in Wiener Hofkriegsrat: Buch Nr. 166, Protokolle 1578, korespondenca nadvojvode Karla: fol. 14, april 24.
- 19 ÖStA, KA, Wiener Hofkriegsrat, Buch Nr. 166, Protokolle 1578, cesarjeva osebna korespondenca, julij: fol. 3.
- 20 StLA, Laa. Archiv, Antiquum V, Bücher, 207, Landschaftliche Registratur und Expedit 1578–1579 (Registratur und Expedit 1578–1579): zv. Registratur, julij 1578: še vsaj 27. in 28. 7. se je Poppendorf mudil v Fürstenfeldu.

dokumenti) sledi, da so bili v tem istem mesecu na Ptuju krajši čas prisotni še drugi štajerski deželani in vojni poveljniki ter knezova posebna vojnokrajiška komisarja Servacij Teuffenbach in Adam Wucherer. Na Ptuju pa v tem letu vseskozi delujejo: tukajšnji deželni proviantnik Vencelj Schürfflinger; deželnoknežji rentnik / »rentni mojster« Andrej Khärner; ptujski vojaški kapetan, Karlov dvorni svetnik in komornik Jurij Colaas, imenovan (*genant*) Watzler, ki je najodgovornejši za knezovo osebno varnost in dobro počutje na ptujskem gradu. Od drugih v virih omenjenih Karlovih tedanjih najpomembnejših dvorjanov je ob njem nujno deloval Joachim Turk (*Joachimen Türckhen*), dvorni zakladnik (*Hoffpfeningmaister*) oziroma Karlova desna roka v vseh finančnih, denarnih poslih.

Glede na ohranjene in obdelane vire se jih precej nanaša na upravljanje celotne operacije glede urejanja tedaj novoustanovljene tako imenovane Kaniške krajine, to je širšega prostora okrog Kaniže. Karel se v tem mesecu torej izjemno intenzivno posveča gradnji sklopa utrdb med Kanižo in Blatnim jezerom, še posebej Bajcsaváru, ter utrditvi same Kaniže. Verjetno ga je zelo zanimal tudi napredek v načrtovanju in pripravljalnih delih za izgradnjo Karlovca.

Že takoj v začetku meseca ga je iz medmurskega središča Čakovca obiskal grof Jurij Zrinski, ki si je na svojih posestih hotel zagotoviti varnost tako, da bi skupaj z vladarjevimi vojniki napadli najbližje osmanske postojanke.

Najtežji problem je knezu predstavljal nabor zadostnega števila zastojnskih delavcev, ki jih je sklenil dobiti na podlagi zemljiškokogospošćinske obveze prisilnega dela podložnikov (tlake). Potreboval jih je okroglo tisoč za načrtovana številna težaška opravila sečnje gozdov (*Verhackung der Wälder*) in izsuševanja močvirij okrog Kaniže. Sam je uspel zagotoviti kar 536 mož, ostalo so morali prispevati dežela Štajerska in drugi plemiči. Računali so na gosposćinski nabor tridesetega moža iz obeh obmejnih četrti, se pravi iz četrti med Muro in Dravo ter iz četrti Vorau, obeh ležećih v obmejnem prostoru na levem bregu Drave. Manjkajoćo pomožno delovno silo, predvsem za vleko in prevoze z delovno živino, naj bi zagotovili na Madžarskem. A tamkajšnji madžarski gospodje, lastniki posesti na obmejnem madžarskem obmoćju med Rabo in spodnjo Muro, kljub izrecnim in večkratnim navodilom kralja Rudolfa niso hoteli sodelovati. Motilo jih je zastojnsko delo podložnikov, ne da bi jim bilo obljubljeno plaćilo zanj, in strah jih je bilo, da bi v primeru te pomoći sami izgubili prevelik del naravnih obvez svojih podložnikov, ki ob zmanjšanjem obsegu dela ne bi zmogli obdelati velikih obdelovanih površin tako gosposćinske kot tudi urbarialne zemlje.

Zato so morali prav vse delavce nabrati na Štajerskem. Dežela je sicer že v poznih pomladnih mesecih razpisala v vseh petih deželnih četrtih – in do poznega julija tudi izvedla – popis podložnikov na večjem številu zemljiških gosposćin za nabor tridesetega in desetega moža, in tudi četrtne nabore (*Musterung*) vojakov najemnikov.²¹ Vsak plemić je prispeval po svojih zmoglostih: komtur postojanke nemškega viteškega reda v Veliki Nedelji jih je recimo prispeval osem in pri tem potarnal, da jim mora plaćevati iz svojega

21 Štajerski deželni arhiv hrani v seriji *Musterregister* v fondu Militaria za to leto izjemno zbirko popisanih podložnikov, npr. le v četrti Celje na kar 117 popisanih posestnih enotah, med njimi so popisi meščanov vseh tukajšnjih mest in nekaterih trgov.

žepa. Konec meseca avgusta so v ta namen tudi med podložniki v obsežnem uradu Radgona izvedli nabor tridesetega moža. Za proviantno oskrbo delavcev in njihovo zaščito je poskrbel vrhovni krajiški proviantni mojster pl. Neuhausß. Potrebovali so tudi precej hrane za konje (ovsa), za katero je v enem primeru poskrbel sam nadvojvoda: naprosil je štajerske poverjenike, naj mu prodajo deželno zalogo ovsu v Brežicah v količini okrog tisoč graških četrtoev po zmerni ceni.

V nekaj primerih nadvojvoda Karel poskrbi tudi za zaščito delavcev pri sečnji. V enem dokumentu ukaže poverjenikom, naj pošljejo šest konjenikov za zaščito, v drugem pa naroči štiri topove iz graške orožarne s prevozom na splavih po Muri do Kaniže. Njegovi uslužbenci in poveljujoči pri sečnji, največkrat kar sam poveljnik Kaniže Andrej Khiehlmann, mu poročajo o stanju in poteku del. Zaposijo ga tudi, naj z madžarskimi plemiči vzdržuje korespondenco v latinščini, saj slednji ne znajo nemško.

V dveh primerih se sporočila dotikajo še slavonskega mesta Koprivnice. Od tam mu sporočijo, da se jim podira obzidje, da ima mesto slabo predstražo in da se je pravkar podrl edini vodnjak znotraj obzidja. Karel pošlje deset tisoč goldinarjev (gld) v pomoč ter zahteva, naj uredijo obzidje na cerkvi sv. Križa pred Koprivnico, vodnjak in spalne prostore za vojaško moštvo, saj so vojaki spali dobesedno pod milim nebom.

Če povzamemo, je Karel kot vrhovni poveljnik Vojne krajine pošiljal svojim ljudem na Madžarsko hrano, surovine in orožje, večkrat tudi dodatno vojsko za obrambo in delavce, ki jih je nabiral iz kmečkega nabora tridesetega moža, včasih, ko je zelo primanjkovalo ljudi, celo tudi iz nabora desetega moža. Naslovnike je seznanjal s trenutnim položajem na tem delu krajine, kot so njega samega obveščali vojni poveljniki. Največ sporočil sploh je namenjenih grofu Juriju Zrinskemu, živečemu v Čakovcu, ki je kasneje prevzel poveljstvo nad zgrajenimi utrdбами.

Dne 1. septembra še pred sončnim vzhodom (*heut vor Tagssun*) se je Karel vrnil v Gradec. Morda je popoldne ali zvečer dobil kako nujno vest, na podlagi katere se je odločil za hiter odhod, ki pa ga je že pred dnevi napovedal Neuhausß. Zadnja knezova izgotovljena dokumenta sta datirana z dne 31. avgusta in 1. septembra, a je ob Poppendorfovih pripisih o njegovem nenadnem odhodu več kot očitno, da ju je vladar dal nalašč tako datirati res tik pred odhodom z gradu, torej še pred zoro 1. septembra. O tem deželno uradništvo še isti dan obvesti Franc Poppendorf.

V nadaljevanju bo temeljiteje predstavljeno gradivo, ki priča o dejavnostih nadvojvode Karla v tednih njegovega bivanja na Ptuju avgusta 1578.

KARLOVI STIKI V AVGUSTU 1578 Z DEŽELO ŠTAJERSKO, S CESARJEM V PRAGI IN Z ORGANI NA DUNAJU, TER NJEGOVE DEJAVNOSTI V SPISIH GRAŠKIH DEŽELNOKNEŽJIH ORGANOV

Na tem mestu bodo predstavljeni ohranjeni ali le registrirani dopisi z vojaškimi in drugimi vsebinami, ki so jih v največ primerih knez, nekaj pa še drugi naštetih spremljevalci, naslovili in dali odposlati s Ptuja na različne strani. Najprej bo na kratko povzeta celota stikov z najvišjim štajerskim deželnim izvršilnim organom, deželnimi poverjeniki, saj je bila ta relacija za Karla izjemno pomembna in mu je, glede na zelo

omejeno število lastnih nižjih uradnikov, predstavljala nujnost, a hkrati tudi strateško prednost, potem pa tudi z deželani ostalih dežel. Če bi hotela predstaviti ves obseg »ptujskih« stikov, bi morala avtorja navedenim dodati še vsaj natančnejše obdelane kontakte s poverjeniki Kranjske, Koroške in Goriške iz arhivov v Ljubljani, Celovcu in Gorici.

Karel in deželani Štajerske, Koroške in Kranjske

Gradivo, ki bo predstavljeno najprej – več izvirnih dopisov, ki si kronološko sledijo – hrani Štajerski deželni arhiv v Gradcu v dveh škatlah znamenitega »vojaškega« fonda Militaria. Glede na vsebino je največji del dokumentov v obliki knezovih mandatov – ukazov za urejanje najrazličnejših zadev v zvezi z dogajanjem na delu obrambnega območja na levem bregu Mure okrog omenjenih trdnjav Kaniže, Bajcsavára in Bobovca. To so sporočila in naročila nadvojvode Karla deželnim poverjenikom Štajerske o splošnem položaju in o problemih, nato naročila svojim uslužbencem, nastavljenim pri gradnji pri Kaniži, in tudi pisma drugih iz njegovega spremstva, namreč Viljema Gere, Lenarta Formentinija, Vencija Schürfflingerja in Franca Poppendorfa.

Številčno večinsko prednjačijo knezovi dopisi štajerskim poverjenikom. Od teh so – razen enega, ki je datiran »v našem mestu Ptuj« (*Geben in unnser Stat Pettaw*) – vsi datirani »na njegovem (deželno)knežjem gradu Ptuj« (*Geben auf unnserm fürstlichen Schloß Pettaw*). Večji del dopisov je napisan v lahko berljivi nemški kurendni pisavi izpod rok le enega profesionalnega pisarja, najverjetneje je bil to Karlov osebni sekretar Stängl, ki je tudi sopodpisan na vseh Karlovih dopisih, na drugih pa ne. Kjer je kaj dopisoval / podpisoval kdo drug – recimo osebno avtor pisma, je to opazno po povsem drugačni, okorni in težko berljivi pisavi, saj se je do dodatka najverjetneje prišlo zavoljo hitenja in nujnosti, da odpošljejo še dodatne informacije.

Posamični dokumenti izstopajo predvsem po svojem obsegu. Vsak v celoti ohranjeni dokument je v nadaljevanju predstavljen z regestom; v op. 23 sledi transkripcija nekaterih delov citiranega dokumenta, in v op. 38 in 40 transkripciji celotnih dokumentov.

- Ptuj, avgust 5, 1578, nadvojvoda Karel deželnim poverjenikom Štajerske.²²

Deželni knez deželnim poverjenikom Štajerske – glede na pismo nadvojvode Ernesta – naroča potrebne ukrepe v zvezi z deli okrog utrdbe Kaniža, predvsem glede nujno potrebnega sekanja dreves za ustvarjanje zapor na še prehodnih poteh v močvirjih širše naokrog trdnjave. V njegovem imenu je ukaz izdal Franc Poppendorf. Karlov lastnoročni

22 StLA, Laa. Archiv, Antiquum, XIV. Kriegswesen: Militaria, Sch. 52 (1578/3), sign. 201514/6328. Transkripcija intitulacije, datacije in overovitve dopisa:

»Carl von Gottes Gnaden Erzherzog zu Österreich, Herzog zu Burgundi etc. unnd Grave zu Tyroll etc. [...].«

Geben in vnnser Stat Pettaw den funfften Tag Augusti Anno im Achtundsÿbenzigisten.

Carolus

Ad mandatum Domini

Archiducis proprium

Poppendorf Stängl.«

podpis; sopodpisana Poppendorf in sekretar Stängl.

- Ptuj, avgust 7, 1578, nadvojvoda Karel deželnim poverjenikom Štajerske.²³

Deželni knez z dolgim dopisom izčrpno poroča štajerskim poverjenikom o mnogih trenutnih razmerah na slavonski in kaniški vojni krajini, kot so mu 26. julija poročali člani tja poslane naborne komisije – naborni komisarji, ki so urejali nove nastavitve konjenikov in pešcev, kot tudi o drugih dogajanjih v zvezi z obrambo, tako v utrdbah pod reko Rabo, nadalje v utrdbah Baničev Dolnjelendavskih in Zrinskih. Na osnovi dopisa poverjenikov knezu istega dne jim knez hkrati izdaja resolucijo, s katero še enkrat potrjuje vse te nastavitve vojaških enot. Karlov lastnoročni podpis; sopodpisana Poppendorf in sekretar Stängl.

- Ptuj, avgust 10, 1578, nadvojvoda Karel deželnim poverjenikom Štajerske.²⁴

Kot odgovor na polemični dopis/odgovor štajerskih poverjenikov z dne 8. avgusta, ki so ga knez in njegovi poslušali »z nemajhnim začudenjem«, je knez pripravil dolg odgovor na v njem navedene trditve deželanov. Opozarja jih na skupno nalogo obrambe domovine in razlaga svoje pravkar ukazane ukrepe na tamkajšnjem območju. Karlov lastnoročni podpis; sopodpisana Poppendorf in sekretar Stängl.

- Ptuj, avgust 15, 1578, nadvojvoda Karel deželnim poverjenikom Štajerske.²⁵

Deželni knez Karel seznanja štajerske poverjenike z najnovejšimi vestmi iz obmejnega madžarskega prostora in jim hkrati naroča celo vrsto ukrepov za učinkovitejšo ureditev dela in delavcev pri Kaniži. Karlov lastnoročni podpis; sopodpisana Poppendorf in sekretar Stängl.

- Ptuj, avgust 16, 1578, nadvojvoda Karel neznanemu naslovniku/prejemniku.²⁶

Deželni knez obvešča neznanega naslovnika/prejemnika, da je odposlal dvornega vojnega svētnika Servacija Teuffenbacha pl. Mayrhofen in dvornokomornega svētnika Adama Wuchererja skupaj z nekaterimi štajerskimi poverjeniki na branjeno območje okrog Kaniže. Naroča mu, naj se tudi sam nemudoma poda tja na posvetovanje in tam deluje v dobro domovine. Karlov lastnoročni podpis; sopodpisana Poppendorf in sekretar Stängl.

- Ptuj, avgust 16, 1578, nadvojvoda Karel deželnim poverjenikom Štajerske.²⁷

(Dvojniki prejšnjega dopisa) Deželni knez obvešča štajerske poverjenike, da je odposlal dvornega vojnega svētnika Servacija Teuffenbacha pl. Mayrhofen in dvornokomornega svētnika Adama Wuchererja na branjeno širše območje okrog Kaniže. Naroča jim, naj se tudi sami nemudoma podajo tja na posvetovanje s poveljnikom Kaniže Andrejem Khelmanseggom in tam delujejo v dobro domovine. Karlov lastnoročni podpis; sopodpisana Poppendorf in sekretar Stängl.

23 StLA, Laa. Archiv, Antiquum, XIV. Kriegswesen: Militaria, Sch. 52 (1578/3), Nr. 201514/6332.

24 StLA, Laa. Archiv, Antiquum, XIV. Kriegswesen: Militaria, Sch. 52 (1578/3), Nr. 201514/6341.

25 StLA, Laa. Archiv, Antiquum, XIV. Kriegswesen: Militaria, Sch. 52 (1578/3), Nr. 201514/6350.

26 StLA, Laa. Archiv, Antiquum, XIV. Kriegswesen: Militaria, Sch. 52 (1578/3), Nr. 201514/6358 – dopis, zvezan z dvema dopisoma pod sign. št. 201514/6359.

27 StLA, Laa. Archiv, Antiquum, XIV. Kriegswesen: Militaria, Sch. 52 (1578/3), Nr. 201514/6359 – dopis z vrvico zvezan s prejšnjim.

- Ptuj, avgust 17, 1578, nadvojvoda Karel deželnim poverjenikom Štajerske.²⁸

Deželni knez na podlagi obvestila proviantnega oskrbnika Hrvaške vojne krajine Žige Mospacherja, da ima dežela Štajerska v proviantnem skladišču v Brežicah pripravljenih tisoč graških četrtov ovsa, naroča štajerskim poverjenikom, naj mu ta oves nemudoma prodajo za znosno ceno. Karlov lastnoročni podpis; sopodpisana Poppendorf in sekretar Stängl.

- Ptuj, avgust 18, 1578, nadvojvoda Karel deželnim poverjenikom Štajerske.²⁹

Deželni knez na podlagi obvestila poveljnika slavonskokrajiške trdnjave in sedeža kapetanije Koprivnica Ambroža Batnika o zamašenem in razpadlem vodnjaku in o drugem v trdnjavi in v samem mestu Koprivnica naroča štajerskim poverjenikom čimprejšnjo ureditev teh neprijetnosti, ki so za tamkajšnje ljudi nujna osnovna potreba. Karlov lastnoročni podpis; sopodpisana Poppendorf in sekretar Stängl.

- Ptuj, avgust 18, 1578, Viljem Gera pl. Arnfels deželnim poverjenikom Štajerske.³⁰

Deželni vojni svètnik Štajerske Viljem Gera sprašuje deželne poverjenike, zakaj je sploh moral priti na Ptuj, in opozarja na neurejenost pisnih ukazov ene in druge strani. Sporoča jim je še nekaj novejših informacij iz Hrvaške vojne krajine in jih obvešča o slabem zbiranju denarja. V dodatku sporoča še zadnje novice ter napove, da se bo deželni knez najpozneje v štirinajstih dneh vrnil v Gradec. Lastnoročni podpis izstavitelja.

- Ptuj, avgust 19, 1578, Lenart Formentini deželnemu glavarju in poverjenikom Štajerske.³¹

Komtur postojank Nemškega viteškega reda na Štajerskem Lenart Formentini sporoča deželnemu glavarju Janezu Scharffenbergu (Ostrovharju) pl. Spilberg in Rain in štajerskim poverjenikom, da je iz redovne postojanke Velike Nedelje poslal zahtevanih osem delavcev v spremstvu manjšega moštva proti Kaniži in da jih bo plačal iz svojega žepa. Lastnoročni podpis izstavitelja.

- Ptuj, avgust 20, 1578, nadvojvoda Karel deželnim poverjenikom Štajerske.³²

Deželni knez sporoča štajerskim poverjenikom novice glede urejanja okolice Kaniže, pravkar dobljene od nadvojvode Ernesta. Naroča jim, naj pozabijo trenutne medsebojne spore in se marljivo vključijo v delo za skupno dobro. Karlov lastnoročni podpis; sopodpisana Poppendorf in sekretar Stängl.

- Ptuj, avgust 24, 1578, Vencelj Schürfflinger deželnim poverjenikom Štajerske.³³

(Napisano in oddano v naglici) Ptujski proviantni upravnik Vencelj Schürfflinger sporoča deželnim poverjenikom, kaj mu je storiti glede na prejete najnovejše ukaze o novačenju vojaštva. Lastnoročni podpis izstavitelja.

- Ptuj, avgust 25, 1578, nadvojvoda Karel deželnim poverjenikom in komisarjem Štajerske.³⁴

28 StLA, Laa. Archiv, Antiquum, XIV. Kriegswesen: Militaria, Sch. 52 (1578/3), Nr. 201514/6362.

29 StLA, Laa. Archiv, Antiquum, XIV. Kriegswesen: Militaria, Sch. 52 (1578/3), Nr. 201514/6365.

30 StLA, Laa. Archiv, Antiquum, XIV. Kriegswesen: Militaria, Sch. 52 (1578/3), Nr. 201514/6372.

31 StLA, Laa. Archiv, Antiquum, XIV. Kriegswesen: Militaria, Sch. 52 (1578/3), Nr. 201514/6374.

32 StLA, Laa. Archiv, Antiquum, XIV. Kriegswesen: Militaria, Sch. 52 (1578/3), Nr. 201514/6375.

33 StLA, Laa. Archiv, Antiquum, XIV. Kriegswesen: Militaria, Sch. 52 (1578/3), Nr. 201514/6403.

34 StLA, Laa. Archiv, Antiquum, XIV. Kriegswesen: Militaria, Sch. 52 (1578/3), Nr. 201514/6400.

Knez sporoča štajerskim poverjenikom novice o poteku in sklenitvi pogajanj z deželani in drugo, kar sta mu izčrpno poročala njegova k njim odposlana komisarja, dvornovojni svètnik Servacij Teuffenbach in dvornokomorni svètnik Adam Wucherer, v posebnih relacijah z dne 20. in 22. avgusta. Pohiteli so z uresničevanjem njegove resolucije. Navaja tudi druga dejstva glede dela, urejanja, oskrbe gradbišč in stikov z madžarskimi obmejnimi posestniki. Karlov lastnoročni podpis; sopodpisana Poppendorf in sekretar Stängl.

- Ptuj, avgust 28, 1578, nadvojvoda Karel deželnim poverjenikom Štajerske.³⁵

Deželni knez naroča štajerskim poverjenikom ureditev nujne dodatne topniške oborožitve: nekaj topov s krogli vred naj na splavih, brez dodatnih stroškov, takoj pripeljejo v Kanižo in naročijo ulitje še nekaj nujno potrebnih novih topov. Karlov lastnoročni podpis; sopodpisana Poppendorf in sekretar Stängl.

- Ptuj, avgust 29, 1578, Janez Franc Neuhaus deželnim poverjenikom Štajerske.³⁶

(V naglici) Janez Franc Neuhaus sporoča štajerskim poverjenikom, da je prejel njihova navodila glede proviantne oskrbe vojne odprave v Kanižo in glede vzdrževanja dobre korespondence. Dobil je še dodatna navodila dvornega vojnega sveta. Lastnoročni podpis izstavitelja.

- Ptuj, avgust 30, 1578, nadvojvoda Karel deželnim poverjenikom Štajerske.³⁷

Knez na osnovi pravkar prispelega pisma vodstva mesta Koprivnice štajerskim poverjenikom naroča takojšnjo ureditev dodatne topniške oborožitve in pripadajočih potrebščin, kar se denarno pokrije iz odobrene vsote za topništvo z bruškega zasedanja. Karlov lastnoročni podpis; sopodpisana Poppendorf in sekretar Stängl.

- Ptuj, avgust 31, 1578, nadvojvoda Karel deželnim poverjenikom Štajerske.³⁸

• Ptuj, september 1, 1578, Poppendorfov naknadni pripis deželnim poverjenikom Štajerske.³⁹

35 StLA, Laa. Archiv, Antiquum, XIV. Kriegswesen: Militaria, Sch. 52 (1578/3), Nr. 201514/6417.

36 StLA, Laa. Archiv, Antiquum, XIV. Kriegswesen: Militaria, Sch. 52 (1578/3), Nr. 201514/6434.

37 StLA, Laa. Archiv, Antiquum, XIV. Kriegswesen: Militaria, Sch. 52 (1578/3), Nr. 201514/6433.

38 StLA, Laa. Archiv, Antiquum, XIV. Kriegswesen: Militaria, Sch. 52 (1578/3), Nr. 201514/6436. Transkripcija celotnega dokumenta:

Carl von Gottes genaden Erzherzog zu Österreich, Herzog zu Burgundi etc. unnd Grave zu Tyroll etc.

Edl vnnd lieben getreuen. Vnnß hat vnnsrer obriste Profiandt Commisari der Windischen Granizen unnd getreuer Lieber Hanns Frannz von Neühauff geharsamblich angelanngt, das man Ime gleichermassen unnd gestaldt Wie seinen vor Ime gewessenn Profiandt master Sechs Phärdt zu disen Annzug unndergeben welle, So ist unnsrer genedigter beuelich an Euch das Ir Euch mit ime hieruber vergleichen unnd Ine von Neuhauff allergestaldt unnd massen Wie es hieuor im verschinnen Sechsunndsechzigisten Jars mit dem Profiandt maister beschehen halten wellet. Daran erstattet Ir unnsrem genedigen Willen unnd gefellige Mainung. Wir seindt Euch auch daneben mit gnaden gannz wolgenaigt. Geben auf unnsrem fürstlichen Schloß Pettau, den Lezten tag Augusti Anno etc. Im Achtundsýbenzigisten.

Ad mandatum Domini

Archiducis proprium

Stängl.

Mein genedigster Herr Ist heut in der nacht hin Wegkh das dises nit Zu der Signatur hat kumben megen die Herren wellen hierinen kain bedenk haben Prima Septembris 78.

Frannz von Poppendorf.

39 Poznejši pripis Franca Poppendorfa, datiran s 1. septembrom, je zagotovo nastal – enako kot naslednji

Knez na prošnjo vrhovnega proviantnega uradnika na Slavonski vojni krajini Janeza Franca Neuhaufa naroča štajerskim poverjenikom ureditev vzdrževanja šestih konjenikov njemu, enako, kot je imel to že urejeno njegov predhodnik v službi. Brez Karlovega podpisa; naknadni podpis sekretarja Stängla in Poppendorfa ter naknadni pripis slednjega poverjenikom o razlogu, zakaj knez ni podpisal dokumenta (gl. op.).

- Ptuj, september 1, 1578 nadvojvoda Karel deželnim poverjenikom Štajerske.⁴⁰
- nedatirano, Poppendorfov naknadni pripis deželnim poverjenikom Štajerske.

Knez sporoča štajerskim poverjenikom, da bi grof Jurij Zrinski v zvezi z deli v okolici Kaniže raje vzdrževal z njimi korespondenco v latinščini kot v nemščini, saj ne on ne drugi madžarski gospodje ne znajo nemško (najverjetneje tudi niso posebej vzdrževali nemško izurjenih pisarjev, op. avtorjev). Zato jim pošilja nemški prepis svoje instrukcije za Zrinskega, da se bodo lahko oni dogovarjali z njim. Brez Karlovega podpisa; naknadni pripis ter podpis Poppendorfa in sekretarja Stängla (gl. zgoraj).

Vsaj nekateri Karlovi dopisi štajerskim poverjenikom, kakor tudi njihovi odgovori vladarju nanje, so bili zabeleženi tudi v drugih deželnih in ostalih virih.

V deželni registraturi (prejeti dopisi na deželo) za mesec avgust so zabeležili prejem zgolj petih knezovih ukazov/dopisov poverjenikom, izključno v zvezi z vojaškimi zadevami, in sicer za ureditev za nujno sekanje gozdov/prehodov, glede tisočih četrtov ovsu v Brežicah, za naborne komisarje, še en knezov odgovor nabornim komisarjem in zahtevo deželi za nabavo dveh falkonetov in še dveh topov.

enak njegov pripis – tega dne zjutraj/dopoldne, vsekakor že po knezovem odhodu v Gradec. Zapis priča, da gornjega knežjega ukaza niso odposlali naprej še isti večer 31. avgusta. Očitno so bile priprave na knezov odhod intenzivne, zaradi česar zadnjih dveh njegovih sporočil niso takoj dostavili ptujskemu poštarju za prenos. Obširneje je Poppendorf to razložil poverjenikom v svojem pismu naslednji dan, še vedno spisanim in datiranim na Ptuj: StLA, Laa. Archiv, Antiquum, XIV. Kriegswesen: Militaria, Sch. 53 (1578/4), Nr. 201514/6447, Franc Poppendorf štajerskim poverjenikom, Ptuj, september 2, 1578). A to pismo ni vključeno med tu predstavljene dokumente.

- 40 StLA, Laa. Archiv, Antiquum, XIV. Kriegswesen: Militaria, Sch. 52 (1578/3), Nr. 201514/6446. Transkripcija celotnega dokumenta:

Carl von Gottes genaden Erzherzog zu Österreich, Herzog zu Burgundi etc. unnd Grave zu Tyroll etc.

Getrewe lieben. Wiewoll Wir vnnsere euch furgeschribne o r i g i n a l Instruction, wessen unnsere lieber getrewer Georg Graf von Serÿn, vnnd Ir bei angeunder Canisischen gmöß unnd Päß Verhakhung handeln vnnd verrichten sollet aus bedenken das gedachter Graf von Serÿn, als PrinciPall Commissari sambt den Ungerschen Herrn, vnnd Spanschaften nicht wol Teütsch khünden, in Latein Transferieren vnnd fertigen lassen. So Vbersennden Wir Euch doch nicht weniger hiebeyligundts, In gleichem Verstandt, ain Collationierte Abschrift Inn Teütsch Zue damit Ir euch in ainen unnd dem andern desto Pösser hinnach zurichten wisset. Seindt euch beinebens mit gnaden förder wolgenait. Geben auff fürstlichem Schloß Pettaw den Ersten Tag September Anno etc. im Acht und sibenzigsten.

Mein genedigster Herr ist heut vor tags sun hinein veraist, hatt dises Schreiben nit Iere aigne Signatur kumben; mugen die Herrn Ver:(ordenten) kein bedenken haben das o r i g i n a l bring Ich mit mir.

Poppendorff

Ad mandatum Domini

Archiducis proprium

Stängl

Deželni ekspedit (knjiga odposlanih spisov dežele, ki vsebuje konkretne odredbe in ukaze in odgovore na prejete dopise) v avgustu – podobno kot registratura – izpričuje več odgovorov dežele neposredno knezu in še drugim posameznikom v njegovem spremstvu, npr. Poppendorfu. Dežela je hkrati izdala več ukazov in prošenj na mesta Ptuj, Radgona in Maribor za urejanje raznih drobnejših potreb vladarja, kar vse jim je bilo poslano s Ptuja. Največ deželnih dopisov tisti mesec pa je šlo na ptujskega sodnika in mestni svet.⁴¹

Bolj nenavadno je beleženje knezove prisotnosti na Ptuj v protokolih avgustovskih zasedanj štajerskih poverjenikov. Seje so bile sicer v tem mesecu pogoste, v skladu z obsegom obravnavanih zadev in sploh z vrhuncem napetosti na ogroženih območjih. Vršile so se 6., 9., 11., 12., 13., 16., 18., 23., 25., in 28. avgusta in nato 2. septembra. A v konceptnih zapisnikih teh zasedanj ne najdemo prav ničesar takega, kar bi dalo slutiti, da je knez na Ptuj (!?). Pravzaprav so oziroma naj bi poverjeniki na teh sejah konkretno razpravljali, »med drugimi pomembnimi zadevami«, o le enem samem vladarjevem dopisu, o zadevi grofice Montfort in pl. Thurna – najverjetneje je šlo za dolgove dežele obema. Omenjeno naj bi pomenilo, da je bilo to prvo in tudi edino tu zabeleženo konkretno Karlovo sporočilo poverjenikom v avgustu.⁴²

Stikov z njimi oziroma sploh s štajerskimi in drugimi deželani je bilo vsekakor še več, kakor bo razvidno iz opozoril na naslednje Karlove dopise.

- Ptuj, avgust 7, 1578, obsežna Karlova resolucija nabornim komisarjem o vojaštvu na obeh vojnih krajinah pod njegovim poveljstvom.⁴³

- Gradec, avgust 18, 1578, poverjeniki Štajerske knezu Karlu o aktualnih, pravkar prispelih vesteh o osmanskih grožnjah na vzhodni meji dežele, npr. o oropanju trga Fehringa. Na naslovnici lepo izpisano za kraj dostave *Pettau*; lepopis z dodatki, med katerimi tudi dve poročili Martina Zekoczyja, upravnika grofa Ortenburškega gospostva *Dobra* (nem. Neuhaus am Klausenbach, malce nad mejnim preходом Kuzma) Adamu Lenghaimu, prvo je z dne 13. 8. 1578.⁴⁴

- Ptuj, avgust 21, 1578, Karlov enoten dopis poverjenikom Štajerske, Kranjske in Koroške ob dodani relaciji cesarjevih odposlancev v Konstantinopol, Ungnada in Sinzen-dorfa, koncept.⁴⁵

- Ljubljana, avgust 29, 1578, zahvala kranjskih deželanov Kozme Ravbarja, Janeza Ambroža Thurna in poverjenikov Kranjske knezu Karlu za relacijo iz Konstantinopla, kar so prejeli predvčerašnjim.⁴⁶ Knez tega zagotovo ni več dobil na Ptuj.

41 StLA, Registratur und Expedit 1578–1579: zv. Registratur, avgust 1578: fol. 34–38', in zv. Expedit, avgust 1578.

42 StLA, Laa. Archivum, Antiquum III, Gebundene Verordnetenprotocolle, K. 351, H. 1100, zv. 1578–1582: fol. 36', seja 6. 8. 1578.

43 ÖStA, KA, AFA, K. 24: 1578, mapa avgust, spis 4.

44 ÖStA, KA, AFA, K. 24: 1578, mapa avgust, spis 5 + 5a + 5c.

45 ÖStA, KA, AFA, K. 24: 1578, mapa avgust, spis 6.

46 ÖStA, KA, AFA, K. 24: 1578, mapa avgust, 27. 8, spis 9

KAREL IN CESAR RUDOLF TER OSTALI RODBINSKI ČLANI
IN DUNAJSKI DVORNI ORGANI

Korespondenco s cesarskim sorodnikom, nečakom Rudolfom, tedaj že stalno nastajenim v Pragi, ter z dunajskim dvorom je nadvojvoda tudi s Ptuja vzdrževal nenehno, saj je bil k temu zavezan z dolžnostjo sporočanja. Znanih oziroma zabeleženih je osem njegovih avgustovskih dopisov dunajskemu dvornemu vojnemu svetu, in en septembrski, skupno devet. Datirani (a ni razvidno, ali gre za datum zapisa ter odprave pisma ali datum prejetja le-tega na Dunaju?) so v dneh od 4. do 29. avgusta in so zagotovo vsi šli s Ptuja, kakor še prvi septembrski dopis. Vsebine so najrazličnejše v navezavi z vojaškimi zadevami, od prošnje, da se s cesarskega dvora tja (na Ptuj) odpošlje Nikolaja s Krete (*Nicolai de Candia*), do vesti o krajiških spopadih z Osmani, konkretno o porazu grofa Jurija Zrinskega, in pa dvakratnih vesti (*die Zwo Victorien*) o takoj zatem doseženih kar dveh zaporednih zmagah. Količinsko največ je vesti o hudih denarnih zagatah in vsakovrstnih drugih potrebah krajiškega vsakdanjika. Prejkone nenavadno je, da naj bi cesar – glede na registraturo dunajskega dvornega vojnega sveta – v vsem avgustu ne odposlal niti enega osebnega pisma v odgovor Karlu na njegova poročila (?).⁴⁷ Zato pa je iz drugih fondov znana vsaj ena Rudolfova obširnejša poslanica stricu:

- Praga, avgust 2, 1578, cesar in kralj Rudolf, spremno pisemce in obsežna relacija posebnih cesarjevih odposlancev v Konstantinopol Davida Ungnada in Joachima Sinzen-dorfa. Vse je bilo v prepisih poslano tudi Karlu na Ptuj.⁴⁸

Očitno so Karlu na vsako njegovo pismo z vojnoobrambno vsebino sproti odgovarjali kar člani dunajskega sveta, ki so njegova sporočila posredovali cesarju. Tako je npr. še v začetku septembra svet preposlal cesarju Karlovo poročilo o hrvaški odpravi – gotovo dobljeno še s Ptuja.

Stiki kneza Karla s sorodnikoma, nečakom nadvojvodo Ernestom in bratom Ferdinandom, so podobno tekli neprekinjeno. Datumsko prvi znan je prepis dopisa neznanega pisca, morda celo v imenu kneza Karla, nadvojvodi Ernestu, datiran »na Ptuj« (*Geben Pettau*) z dnem 4. avgusta. V njem kot tudi v drugih dopisih Ernestu ga je knez seznanjal s položajem na tem delu krajiške obrambe.

- Ptuj, avgust 4, 1578, pismo neznanega pisca nadvojvodi Ernestu Avstrijskemu.⁴⁹

Neznani pisec seznanja nadvojvodo s prejemom njegovega dopisa, se mu zanj zahvaljuje ter sporoča tukajšnje vesti. Grof Jurij Zrinski je osebno prišel na Ptuj h knezu Karlu in mu razložil, kaj vse naj bi bilo potrebno – skupaj s kraljem – ukreniti v zvezi s pravkar začetim krščanskim vojnim pohodom v smeri utrdbe Bobovac/Babocsa. Zato je nadvojvoda Karel zaprosil nadvojvodo Ernesta za temu primerno ukrepanje v zvezi z deli na gradbišču Bajcsavára in na drugih delih obrambnega območja. Prepis.

47 ÖStA, KA, Wiener Hofkriegsrat: Buch Nr. 166, Protokolle 1578, cesarjeva osebna korespondenca: avgust, fol. 3–4, in korespondenca nadvojvode Karla: avgust, fol. 16–17.

48 ÖStA, KA, AFA, K. 24: 1578, mapa avgust, spis 3 z dodatki: 3 I, 3 II, 3 a, 3b, 3c.

49 StLA, Laa. Archiv, Antiquum, XIV. Kriegswesen: Militaria, Sch. 52 (1578/3), Nr. 201514/6327.

- Ptuj, avgust 17, 1578, nadvojvoda Karel nadvojvodi Ernestu, koncept.⁵⁰
- Ptuj, avgust 22, 1578, Karlovo obvestilo nadvojvodi Ernestu o kar dveh zmagah nad Turki, namreč grofa Jurija Zrinskega in Hansa Globitzerja ter poveljnika Slavonske krajine Vida Hallegga, z dodatkom, lepopis.⁵¹
- Ptuj, 22. 8. 1578, nadvojvoda Karel obvešča brata nadvojvodo Ferdinanda o istem in o urejanju vojaških zadev na obeh krajinah, lepopis.⁵²
- Dunaj, avgust 23, 1578, zahvala nadvojvode Ernesta knezu Karlu za sporočene vesele novice, ki jim dodaja svoje informacije o krajiškem dogajanju; na naslovnici velik napis kraja dostave pisma: *Pettaw* (*presentata* na Ptuj: 27. 8.).⁵³
- Dunaj, avgust 29, 1578, Ernestov dopis nadvojvodi Karlu o aktualnih dogodkih na Slavonski krajini. Na naslovnici velik napis kraja dostave pisma: *Pettaw*.⁵⁴ Knez tega zagotovo ni več dobil na Ptuj.

Vso širino vladarjevega dopisovanja s Ptuja v avgustu je, ob že predstavljeni korespondenci, moč približno zaobjeti šele s pregledom njegovih stikov in dejavnosti v okviru dela njegovih notranjeavstrijskih osrednjih dvornih organov, ki so očitno ostali v Gradcu in reagirali na prav vsako pošiljko. Avtorja jo bosta skušala prikazati s predstavitvijo korespondence dveh največkrat kontaktiranih organov, graškega dvornega vojnega sveta in dvorne komore.

Iz doslej zapisanega že sledi, da je prvi predsednik pravkar ustanovljenega dvornega vojnega sveta Franc Poppendorf spremljal Karla na Ptuj, medtem ko je registraturna služba nemoteno delala v Gradcu. Na Ptuj prispele spise so skupaj z ostalimi, seveda šele mesece po dejanskem dogajanju, registraturno zavedli v obliki kratkih registričnih vpisov. Edina registraturna knjiga tega organa v ustanovitvenem letu je, v sklopu virov o njegovem tedanjem delovanju, uvrščena v serijo *Croatica*. Zapisi za mesec avgust pričajo, da je bilo tedaj zabeleženih 42 (!) zaporednih števil vpisanih spisov, pod vsako številko sta bila zavedena vsaj dva in tja do devet ali deset dokumentov.⁵⁵

Skratka, šlo je za veliko množino dopisov, prispelih in še več odposlanih na Ptuj ter s Ptuja. Količinsko največ je bilo poročil s hrvaške vojne krajine od poveljnika tedanje posebno močne notranjeavstrijske vojaške odprave Jurija Khevenhüllerja in odgovorov nanje. Veliko je bilo dopisov na razne naslove od deželnih vodstev naprej, zadevajočih proviant – vojaško oskrbo ali prevoze. V zvezi s slednjimi je bilo tudi veliko zahtev za izboljšanje poti. Med tovrstne dopise sodijo denimo ukaz na tamkajšnje odgovorne ljudi in posestne gospodarje v širši okolici Ptuja, Baltazarja Stubenberga Vurberškega, Lamberga v Majšperku (*Zu Mosperg*), Klemna Welzerja (tedanji upravnik vladarjevega mariborskega urada), tržane Rogatca in ptujske menihe. Vsakdo naj bi na hitrico popravil

50 ÖStA, KA, AFA, K. 24: 1578, mapa avgust, spis 4 ½ (kot dodatek k spisu 4).

51 ÖStA, KA, AFA, K. 24: 1578, mapa avgust, spis 7.

52 ÖStA, KA, AFA, K. 24: 1578, mapa avgust, spis 8.

53 ÖStA, KA, AFA, K. 24: 1578, mapa avgust, spis 8 1/2.

54 ÖStA, KA, AFA, K. 24: 1578, mapa avgust, spis 10.

55 ÖStA, KA, Innerösterreichischer Hofkriegsrat, Protokolle: *Croatica*, Buch Nr. 1–1578, avgust, fol. 49 – 57'.

poti na svojem področju. Vmes je knez odposlal Poppendorfa v Slavonijo k banu Krištofu Ungnadu in k poveljniku Slavonske vojne krajine Vidu Halleggu na pogovore. Še na Ptuj je prišlo celo vsaj eno pismo stalnega cesarskega poslanika (*Orator*) na osmanskem dvoru v Istanbulu/Konstantinoplu Vida Dornberga, naslovljeno neposredno na kneza Karla.⁵⁶ Nikjer v spisih pa ni konkretno zapisano, da je bil knez avgusta na Ptuj (?!). Od vseh teh dokumentov je ohranjen le en sam izvirni Karlov dopis za omenjenega Khevenhüllerja:

• Ptuj, avgust 20, 1578, nadvojvoda Karel pošilja Juriju Khevenhüllerju pl. Aichlberg, dednemu konjušniku in deželnemu glavarju Koroške, notranjeavstrijskemu tajnemu in dvornokomornemu svètniku in dvornemu komorniku, pravkar imenovanemu vrhovnemu poveljniku vojne odprave v Hrvaško vojno krajino in Bihać, propozicije/točna navodila za ravnanje pri vodenju te odprave. Karlov lastnoročni podpis; sopodpisana Poppendorf in sekretar Stängl.⁵⁷ V spis so dodana navodila.

Tudi graška dvorna komora je na podlagi izdanih avgustovskih vladarjevih ukazov in naročil slednje pozneje izpisala. Nastalo je kar nekaj zapisov najrazličnejših vsebin, a vse so seveda povezane z denarjem.⁵⁸ Že prvi na Ptuj datirani zapis priča, da je bil Karel tu nedvomno res ves mesec, od 1. do 31. avgusta. Res pa je, da sta dva prva obsežnejša avgustovska spisa (ena zadolžnica in ukaz v zvezi z njo, oboje v latinskem izvirniku in še v nemškem prevodu) datirana še: Gradec, avgust 1., a so tudi tukajšnji datumsko zadnji spisi datirani z zadnjim avgustovskim dnevom – 31. 8. Izdajatelj je največkrat deželni knez, v dveh spisih pa je glede izdajatelja navedeno »v imenu našega milostnega kneza«, kar je vsekakor pomenilo, da je ukaz izdal neki član dvorne komore v njegovem imenu. Slednje pa ni pomenilo morebitne Karlove zelo kratke odsotnosti s Ptuja za nekaj dni, kar kaže primer spisov z dne 8. in 10. avgusta.

• Ptuj, avgust 1., (15)78 – Zadolžnica Jerneju Khevenhüllerju pl. Aichlberg, baronu na Landskronu in Wernbergu, za 5.000 gld za trenutno organizirani vojni pohod na Hrvaškem, in ustrezen tozadevni ukaz Filipu Wunzlerju, višjemu deželnoknežjemu mitničarju v Kremsu. Oboje datirano na isti dan.⁵⁹

• Ptuj, avgust 4, 1578 – Notranjeavstrijski dvorni zakladnik naj Mateju Markoviču, sekretarju notranjeavstrijske vlade, v počastitev njegove poroke, ki je pred vrati, podari pivski vrč v vrednosti 40 gld.⁶⁰

• Ptuj, avgust 8, 1578 – Upravnik vicedomskega urada v Celju naj izroči Pavlu, Jurkovemu sinu iz vasi *Supdorff* (?) (*Pauln des Jurco zu Supdorff Sun*), na njegovo prošnjo

56 ÖStA, KA, Innerösterreichischer Hofkriegsrat, Protokolle: Croatica, Buch Nr. 1–1578 september, fol. 58, spis 2.

57 ÖStA, KA, Innerösterreichischer Hofkriegsrat, Akten: Croatica, K. 1: 1566/Jan – 1579/Nov, 1578, avgust, spis 40.

58 IÖHK, Registraturbuch 9 (1578–1579), leto 1578, mesec avgust, fol. 116–125', spisi datirani na Ptuj od fol. 120' naprej.

59 IÖHK, Registraturbuch 9 (1578–1579), leto 1578, mesec avgust, fol. 116–125', spisi datirani na Ptuj, fol. 120–121'.

60 IÖHK, Registraturbuch 9 (1578–1579), leto 1578, mesec avgust, fol. 116–125', spisi datirani na Ptuj, fol. 121'–122'.

– namreč kot odškodnino zavoljo hujših telesnih poškodb, ki mu jih je prizadejal Gabrijel Tahy –, posojilo 50 gld od prihodkov s Štatenberga.⁶¹

• s. l., avgust 8, 1578 – Ukaz »v imenu našega milostnega kneza«: ptujski rentnik naj pošlje/dostavi iz svojega urada frančiškanom v Varaždinu od kneza obljubljeni en šrtin pšenice ali žita.⁶²

• Ptuj, avgust 10, 1578 – Notranjeavstrijski dvorni zakladnik naj uredi, da bo Petru Rattkayu v počastitev skorajšnjega krsta njegovega otroka podarjen pivski vrč v vrednosti 50 gld.⁶³

• Ptuj, avgust 11, 1578 – Gregor Komar (*An Gregorn Comär*), zastavni imetnik urbarialnega urada Gorica, naj iz svojih prihodkov izroči Jakobu Attems, notranjeavstrijskemu svētniku in kapetanu Gradiške, 110 zlatih kron za stroške njegove pravkar opravljene poti v Firence in nazaj v knezovih zadevah.⁶⁴

• Ptuj, avgust 11, 1578 – Vicedom Kranjske naj Nikolaju Bonomu in Juriju Hallerju, ki sta bila kot komisarja poslana v Pazin, izroči plačilo za opravljen komisijski nadzor tamkaj (*ain Mitterburgerische Zerung*).⁶⁵

• Ptuj, avgust 20, 1578 – Mitničar v Rottenmannu naj izplača članu notranjeavstrijske vlade dr. Gašperju Sitniku (*Sittnikh*) petsto gld nagrade za njegovo dosedanje zaslužno delo, in sicer po možnosti kar najhitreje.⁶⁶

• Ptuj, avgust 26, 1578 – Notranjeavstrijski dvorni zakladnik naj članu notranjeavstrijske dvorne komore Hansu Saurmanu v počastitev njegove poroke, ki je pred vrati, podari pivski vrč v vrednosti med 60 in 70 gld.⁶⁷

• Ptuj, avgust 27, 1578 – Janž Khisl naj iz dohodkov ptujskega rentnega urada izroči tukajšnjemu kapetanu Juriju Colausu Watzlerju na njegovo zahtevo 150 gld. Knez je namreč ob bivanju na ptujskem gradu odkril/so mu predložili nekatere obstoječe slabosti na grajskem obzidju/utrdbah, in v izogib možnim nevarnostim je ukazal takojšnje popravilo le-teh, za kar so stroški znesli 150 gld.⁶⁸

• Ptuj, avgust 27, 1578 – Georg Frūewirth, deželnoknežji uradnik in gozdarski mojster v Innerbergu ter Eisenerzu pri Leobnu, naj izplača Leopoldu Kholerju, splavarskemu

61 IÖHK, Registraturbuch 9 (1578–1579), leto 1578, mesec avgust, fol. 116–125', spisi datirani na Ptuj, fol. 122–122'.

62 IÖHK, Registraturbuch 9 (1578–1579), leto 1578, mesec avgust, fol. 116–125', spisi datirani na Ptuj, fol. 122'.

63 IÖHK, Registraturbuch 9 (1578–1579), leto 1578, mesec avgust, fol. 116–125', spisi datirani na Ptuj, fol. 122'–123.

64 IÖHK, Registraturbuch 9 (1578–1579), leto 1578, mesec avgust, fol. 116–125', spisi datirani na Ptuj, fol. 123.

65 IÖHK, Registraturbuch 9 (1578–1579), leto 1578, mesec avgust, fol. 116–125', spisi datirani na Ptuj, fol. 123–123'.

66 IÖHK, Registraturbuch 9 (1578–1579), leto 1578, mesec avgust, fol. 116–125', spisi datirani na Ptuj, fol. 123'–124.

67 IÖHK, Registraturbuch 9 (1578–1579), leto 1578, mesec avgust, fol. 116–125', spisi datirani na Ptuj, fol. 124.

68 IÖHK, Registraturbuch 9 (1578–1579), leto 1578, mesec avgust, fol. 124–124'.

mojstru (*Schefmaistern*) iz mesta Steyr, 33 gld 6 š 20 d na račun stroškov splavarjenja za knezovega svaka, vojvodo Ferdinanda Bavarskega.⁶⁹

• Ptuj, avgust 28, 1578 – Ukaz »v imenu našega milostnega kneza«: ptujski rentnik naj uredi iz dohodkov njegovega rentnega urada izgradnjo/postavitve ustreznega zapora na ptujskem gradu za knezovega ujetnika, osmanskega ago iz Berzencza. Hkrati naj bo poplačano ustrezno popravilo več nerodnosti na grajskem griču, saj zemlja tamkaj drsi in je nekemu mizarju že naredila večjo škodo na hiši, torej naj bo utrjen tamkajšnji del obzidja, kot bo ukazal kapetan Colaous Watzler.⁷⁰

• Ptuj, avgust »zadnji« (31.), 1578 – Deželnoknežji uradnik v Innerbergu Früewirth naj izplača dr. Johannu Linßmairu, dvornokomornemu prokuratorju, 1000 gld, ki jih je ta brezobrestno posodil knezu v Linzu.⁷¹

Že prvi septembrski vpis Karlovega ukaza v dvornokomorni registraturi pa je datiran: Gradec, 1. september, kar potrjuje, da je knez z odhodom s Ptuja tistega dne še pred sončnim vzhodom mislil povsem resno, da je po celodnevni ježi prispel na dvor še pred sončnim zahodom, in zvečer že izdal nov ukaz.

ZAKLJUČEK

Osnovni namen tega prispevka je opis in analiza bivanja nadvojvode Karla II. na Ptujju avgusta leta 1578. To bivanje sva postavila v kontekst njegovih obiskov slovenskih zgodovinskih dežel v šestdesetih in sedemdesetih letih 16. stoletja. Prva zagotovo potrjena pot ga je na ozemlje današnje Slovenije pripeljala že pred smrtjo očeta Ferdinanda leta 1564, ko je v Ljubljani sprejel poklonitev deželnih stanov. Na Slovenskem je bil nato zaporedoma v letih 1566 in 1567, pa tudi v zimi kmečkega punta 1572/73. Po dveh nadaljnjih krajših bivanjih v letih 1575 in 1576 in ponovno spomladi 1578 se je slednjič poleti 1578 na gradu Gornji Ptuj ustalil za mesec dni. Kjer je trenutno bival vladar, je bil seveda tudi sedež oblasti in uprave Notranje Avstrije. Gospodarsko in prometno – komunikacijsko tedaj še zelo pomembno obdravsko mesto je zato s Karlovo navzočnostjo ves mesec avgust pridobilo izjemen pomen. Nikjer v virih ni moč najti zaznamka, ki bi nam dal vsaj slutiti, da je semkaj z njim prišla tudi družina, namreč soproga Marija Ana in otroci, kar pa je tako in tako malo verjetno glede na njeno zasedenost s pravkar – v prvi polovici julija – rojenim sinkom Ferdinandom. V stalni »ekipi« so ob Habsburžanu domala ves čas tu bili nekateri pomembni notranjeavstrijski in štajerski deželni funkcionarji, namreč Franc pl. Poppendorf, Janez Franc pl. Neuhaus ter Viljem Gera pl. Arnfels. Iz gradiva, predstavljenega v besedilu, je zelo razvidna razvejana knezova dejavnost v ptujskem mesecu.

Šla je v več smeri. V ospredju Karlove pozornosti so bili kajpak vojaški obrambni ukrepi na območju med reko Dravo in utrdbo Velika Kaniža na Madžarskem. Po vsi-

69 IÖHK, Registraturbuch 9 (1578–1579), leto 1578, mesec avgust, fol. 124'–125.

70 IÖHK, Registraturbuch 9 (1578–1579), leto 1578, mesec avgust, fol. 125–125'.

71 IÖHK, Registraturbuch 9 (1578–1579), leto 1578, mesec avgust, fol. 125.

ljenem prevzemu poveljstva nad Vojno krajino na Hrvaškem si je zato prizadeval za utrditev nevalgične točke za morebitni osmanski prodor na spodnjo Štajersko, na stiku med spodnjo Muro in Dravo v Medmurju in dolnjem Prekmurju. Zgodaj poleti leta 1578 se je tako začela gradnja vrste manjših in večjih utrdb med že omenjeno Kanižo in Blatnim jezerom, med katerimi je prednjačila utrdba Bajcsavár. Začasno bivanje na ptujskem gradu je Karlu nedvomno omogočilo boljši nadzor nad dogajanjem tam, lažje pa so ga dosegale tudi aktualne novice. Hkrati je iz na Ptuj izstavljenih vladarjevih dopisov sočasno vsaj tu in tam razvidno, da štajerski deželani in deželni organi niso kazali pretiranega navdušenja nad sodelovanjem pri gradbenih in obrambnih naporih; zato so bili potrebni pozivi k nujnemu skupnemu delu za obrambo domovine. Sklepati smemo nadalje, da je vladarjev ptujski mesec olajšal intenzivno spremljanje začetnih korakov pri gradnji novega strateškega mesta Karlovca kot središča Vojne krajine, ki je nato zaživelo prihodnje poletje.

Posebno poglavje predstavljajo pisni stiki med Karlom in njegovimi knežjimi sorodniki, z nečakoma, že v Pragi nastanjenim cesarjem Rudolfom in nadvojvodo Ernestom, ter z bratom Ferdinandom. Tako je notranjeavstrijskega vladarja na Ptuj denimo dosegla obsežna relacija posebnih odposlancev na konstantinopelski dvor, sam pa je lahko sorodnikom denimo poročal o nekaterih vojaških uspehih nad Osmani. Ni šlo kajpak niti brez obsežne korespondence z dunajskimi dvornimi organi, pri čemer je šlo velikokrat za vsakdanje drobnarije. Tako je s ptujskega gradu večkrat romalo naročilo o izročitvi dragocenega pivskega vrča kot poročnega darila. Vse povedano v prispevku se je tako zgostilo v podobo, na kateri izstopa Karlov prihod na Ptuj in njegovo bivanje tam kot izjemen organizacijski in informacijski – komunikacijski zalogaj.

CHARLES II OF HABSBURG, RULER OF INNER AUSTRIA, IN PTUJ DURING THE SUMMER OF 1578

Andrej HOZJAN

University in Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia

e-mail: andrej.hozjan@um.si

Tone RAVNIKAR

University in Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia

e-mail: tone.ravnikar@guest.arnes.si

SUMMARY

The main aim of the paper is to describe the dwelling of the archduke Charles II, ruler of Inner Austria, in Ptuj in August 1578. To put this important stay in a broader context, the paper also briefly discuss earlier Charles' travels through Slovenian historical lands during the 1560s and 1570s. After he assumed his role as ruler of Inner Austria, Charles visited the mentioned regions several times. He was certainly present in Ljubljana in 1564 for the first time, since he accepted the hereditary homage of the estates of Carniola there. His later undoubted stays include visits in 1566, 1567, in the winter of 1572/73, before the end of 1575 and finally the stay in 1576. The seat of the Inner Austrian authorities and administration was where a ruler currently dwelled. So, Charles went to Ptuj in 1578 and stayed there – at the Ptuj castle – for the entire August. What is unusual, is the fact that exactly then, in July, his second son Ferdinand, i. e. his heir apparent, was born. The first son of the same name died in 1572 soon after his birth. Charles obviously preferred to go on »official travel« rather than spend the summer with his newborn son.

The mentioned longer Charles' stay in Ptuj stands at the centre of this paper. The presented documents testify for his activities in the important Styrian town. He arrived there to arrange for more active and quicker settling of many defense measures on the territory between the Drava river and the Nagykanizsa fortress in Hungary. He also hoped for a better supervision of a military expedition to Croatia, as well as of the first steps to build the Karlovac fortress. In the paper, many of his contacts with the land of Styria, with the emperor Rudolph and with relatives, nephew Ernest as well as older brother Ferdinand, with the court of Vienna, the military council there and with the Inner Austrian court institutions, i. e. military council and court chamber, are well documented.

It's certain then that many post items, addressed to many different addresses, left Ptuj in August 1578. Also, all documents or requests, addressed to the ruler personally, meaning that all civil servants, serving the land of Styria or the ruler, of importance, as well as people of the region, needed to be informed of the ruler's presence in Ptuj in advance. So, an important aim of this paper is to give an impression, how an extraordinary task in terms of both organization and even more so of transmitting information the Charles' arrival there and his one-month stay actually was.

Keywords: archduke Charles II of Habsburg, Inner Austria, travels of rulers, travels of Charles II, Ptuj, 1578

VIRI IN LITERATURA

- Hernja Masten, M. (ur.) (1997):** Mestni statut 1376 / Stadtrecht vom 1376. Mednarodni simpozij Ptujsko mestno pravo v srednjeevropskem prostoru. Ptuj, Zgodovinski arhiv.
- Hernja Masten, M. (ur.) (2003):** Statut mesta Ptuja iz leta 1513 / Das Stadtrecht von Ptuj aus dem Jahre 1513. Mednarodni simpozij Ptujsko mestno pravo v srednjeevropskem prostoru. Ptuj, Zgodovinski arhiv.
- IÖHK** – Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Länderabteilungen, Österreichische Akten, Innerösterreichische Hofkammer-Registraturbücher 1564–1591.
- ÖStA, HHStA, HLHA** – Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA), Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA), Habsburgisch-Lothringische Hausarchive (HLHA).
- ÖStA, KA** – ÖStA, Kriegsarchiv (KA).
- Rajhman, J. (ur.) (1997):** Pisma slovenskih protestantov. Ljubljana, SAZU, ZRC SAZU.
- StLA, Laa. Archiv** – Steiermärkisches Landesarchiv (StLA), Landschaftliches Archiv (Laa. Archiv).
- StLA, Militaria** – StLA, Laa. Archiv, Antiquum, XIV. Kriegswesen: Militaria, zbirka vojaških dokumentov (Militaria).
- Bele, M. (2012):** Posesti krške škofije na področju današnje slovenske Štajerske v drugi polovici 13. stoletja. *Studia Historica Slovenica*, 12, 2–3, 543–571.
- Bele, M. (2016):** Posesti krške škofije na področju današnje slovenske Štajerske v drugi polovici 13. stoletja. Del 2. *Studia Historica Slovenica*, 16, 1, 11–36.
- Dolinar, F. M. (ur.) (1994):** Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564–1628 / Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628 / Riforma cattolica e controriforma nell'Austria interna 1564–1628. Celovec / Klagenfurt, Ljubljana, Wien, Mohorjeva / Hermagoras, Graz, Wien, Köln, Styria.
- Glavan, M. (2008):** Trubarjev album. Romanje s Trubarjem. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Hozjan, A. (1991):** Pretok informacij v Celju 16. stoletja. Celjski zbornik, 13–27.
- Hozjan, A. (1996):** Ptuj – vojnoinformacijsko in vojnopoštno križišče štajerskega Podravja v 16. stoletju. Ptujski zbornik, 6, 1, 535–555.
- Hozjan, A. (2008):** O kulturi dopisovanja čez državno mejo: korespondenca o sporu med »Ptujčanom« in Krapinčanom konec 16. stoletja. *Studia Historica Slovenica*, 8, 2–3, 293–306.
- Hozjan, A. (2013):** Reka Mura na Slovenskem v novem veku / River Mura in Slovenia in *Modern Times*. Ekonomska i ekohistorija, 9, 9, 16–27.
- [https://de.wikipedia.org/wiki/Maria_Ann_von_Bayern_\(1551-1608\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Maria_Ann_von_Bayern_(1551-1608)).
- Koropec, J. (1985):** Mi smo tu. Veliki punt na Slovenskem v letu 1635. Maribor, Založba Obzorja.
- Kubitschek, R.-B. (2003):** Karl II. V: Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon. Band 22: Ergänzungen IX. Nordhausen, Verlag Traugott Bautz, 701–705.

- Mlinarič, J. (2016):** Mariborska župnika, kasnejša sekovska škofa, Ulrik II. pl. Paldauf (1297–1308) in Wocho (1317–1334). *Studia Historica Slovenica*, 16, 1, 37–47.
- Novotny, A. & B. Sutter (ur.) (1968):** Innerösterreich 1564–1619. Historische und kulturhistorische Beiträge. Graz, Steiermärkische Landesregierung.
- Oman, Ž. (2016):** Will auss der Vnordnung nit Schreiten: A case of Fehde from 17th centry Styria. *Acta Histriae*, 24, 1, 63–100.
- Oman, Ž. (2017):** Modern age, ancient customs: Settling blood in the Eastern Alps between the late Middle Ages and Early Modernity. *Acta Histriae*, 25, 1, 153–178.
- Pickl, O. (2005):** Die Nachschubwege zur Festung Kanischa und zum Kastell Weitschawar. V: Kramer, D. (ur.): Weitschawar / Bajcsa-Vár. Auf Sand gebaut. Eine steirische Festung in Ungarn. Graz, Historische Landeskommission für Steiermark, 31–39.
- Primožič, S. (2011):** Notranjeavstrijski nadvojvoda Karel na Ptuju leta 1578. Diplomsko delo. Maribor. <http://dkum.uni-mb.si/Dokument.php?id=23164>. [COBISS.SI-ID 18569480].
- Ravnikar, T. (2006):** Kraji na slovenskem Štajerskem in Maribor v srednjem veku. *Studia Historica Slovenica*, 6, 2–3, 279–296.
- Roth, F. O. (1969):** Wihitsch und Weitschwar I. Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark, 60, 199–254.
- Roth, F. O. (1970):** Wihitsch und Weitschawar II. Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark, 61, 151–213.
- Roth, F. O. (1983):** Der flankierende Feldzug Erzherzog Karls II. von Innerösterreich an die untere Mur im Türkenkriegsjahr 1566 und die Bedeutung von Festung und Stadt Varaždin als zentraler Etappenort. V: Mohorovičić, A. (ur.): Varaždinski zbornik 1181–1981. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti; Varaždin, Skupština općine Varaždin, 295–302.
- Roth, F. O. (1986):** Die habsburgische Länderteilung, verwirklicht 1564, und der steirisch-innerösterreichische Anteil am Türkenkrieg 1566–1568. V: Pferschy, G. & P. Krenn (ur.): Die Steiermark. Brücke und Bollwerk. Katalog der Landesausstellung auf Schloß Herberstein bei Stubenberg vom 3. Mai bis 26. Oktober 1986. Graz, Steiermärkisches Landesarchiv, 222–228.
- Stieve, F. (1882):** Karl II. (Erzherzog von Österreich). V: Allgemeine Deutsche Biographie. Band 15. Leipzig, Duncker & Humblot, 318–322.
- Sutter, B. (1977):** Karl II. V: Neue Deutsche Biographie. Band 11. Berlin, Duncker & Humblot, 240–241.
- Štefanec, N. (2001):** Heretik njegova veličanstva. Povijest o Jurju IV. Zrinskom i njegovu rodu. Zagreb, Barbat.
- Toifl, L. (2005):** Zur Geschichte von Weitschawar aus steirischer Sicht. V: Kramer, D. (ur.): Weitschawar / Bajcsa-Vár. Auf Sand gebaut. Eine steirische Festung in Ungarn. Graz, Historische Landeskommission für Steiermark, 40–55.
- Vidmar, P. (2015):** De virtute heroica: Ceiling paintings with Ottoman struggles in Slovenia. *Annales, Ser. hist. sociol.*, 25, 4, 793–814.

Wurzbach, C. von (1860): Habsburg, Karl II. von Steiermark. Nr. 132. V: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. 6. Theil. Wien, Kaiserlich-königliche Hof-und Staatsdruckerei, 358–360.

Zadravec, D. (2011): Peripeteias in the Seignury of Podčetrtek between the years 1670 and 1686. *Studia Historica Slovenica*, 11, 1, 31–51.